

Němec, Jiří

Vzpomínka mezi sebeinscenací a apologií

In: Němec, Jiří. *Eduard Winter 1896-1982 : zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017, pp. 278-321

ISBN 978-80-210-8808-5; ISBN 978-80-210-8809-2 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137559>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VZPOMÍNKA MEZI SEBEINSCENACÍ A APOLOGIÍ

Motto

*If it's Heisenberg at the centre of the universe, then the one bit of universe he can't see is Heisenberg.
Michael Frayn (Copenhagen)*

30. duben 1976

„Při čtení mé autobiografie je mi jako tomu, kdo překročil propasti, nebo jako komíníkovi, který pracoval na vysokých domech a který se po návratu na pevnou zem zhroutil hlubin, které překonal, a pak se mu udělá mdlo.“¹¹⁵²

(Beim Lesen meiner Selbstbiographie ist mir, wie einer der Abgründe überquert oder wie ein Rauchfangkehrer, der auf hohen Häusern arbeitete und der dann auf festen Boden zurückkehrt und über die Tiefe erschrickt, die er überwunden hat und ihm dann übel wird.)

Potíže s životopisem

Životní čas ztracený a minulý neexistuje před psaním autobiografie jen zdánlivě. Naopak, osobní minulost je stále přítomná v důsledcích a následcích činů a nečinů, váhání i dávných rozhodnutí. Je přítomna v podobě pocitů a myšlenek ve vrstvách osobní paměti, kde se řetězí do rámce ještě neartikulovaného životního příběhu. Ač dosud neartikulovaný, je příběh „mého života“ přesto důvěrně

¹¹⁵² Bolzano-Winter Archiv, složka ručně nadepsaná *Humanistische Gedanken*, III. 82, *sehr wichtig, ungedruckt*, strojopis E. Winter – H. Pautsch: *Humanistische Gedanken, Reflexionen, Aphorismen aus Tagebüchern eines alten Gelehrten* (dále jen strojopis Winter – Pautsch: *Humanistische Gedanken*), s. 57. Deníky v pozdějším období měly obvykle formu kapesních kalendářů, do nichž Winter zapisoval různé myšlenky a osobní zápisky. Z těchto deníkových záznamů byl publikován pouze posmrtný výběr. Viz WINTER, Eduard: *Aus dem Tagebuch eines alten Gelehrten*. *Sinn und Form* 36, 1984, s. 962–973.

známý. Člověk si jej utváří organicky a často nevědomky ve snaze podržet si kontinuitu osobního já. Teprve s ohlédnutím zpět a artikulací životopisu (s vyprávěním a sepisováním) přichází analytické a narativní promyšlení širokých autobiografických souvislostí. Záleží tedy nejen na vzpomínajícím, jakou podobu tato artikulace na sebe vezme, ale i na adresátovi vyprávění a na okolnostech, za nichž k artikulaci životního příběhu dochází. Eduard Winter se věnoval autobiografickému psaní s jistou posedlostí. Tyto texty se nabízejí jako klíčový pramen biografického tázání. Jak si však můžeme být jisti, že se jedná o stále stejného člověka? Jeho já i jeho habitus se tolikrát proměnil. A když zestárl, ohlédl se. Je proto na čase položit si otázku, kdo byl člověk, který tyto autobiografie sepsal, a co chtěl sdělit.

V roce 1976 běžel ve východoněmeckém rozhlase pořad, který začínal krátkou historkou z Moskvy roku 1922. Jednoho dne vstoupil do kremelské pracovny Vladimíra Iljiče Lenina sovětský spisovatel Maxim Gorkij, aby mu sdělil, že se k podpoře moci bolševiků opět otevřeně přihlásilo několik významných členů Ruské akademie věd. Lenin se nad tou zprávou údajně nedokázal zdržet nadšeného zvolání: S takovou nakonec získáme na svou stranu všechny ruské a evropské Archimédy. Pak prý se svět chtě nechtě změnil. A svět se změnil, pokračovala rozhlasová relace. Mnoho vědců – „Archimédů“ – z celého světa se vydalo na cestu, kterou vytýčil zakladatel Sovětského svazu. A právě k nim se podle východoněmeckého rozhlasu o mnoho let později přidal i jeden z jubilantů roku 1976, výročí osmdesátých narozenin slavící, mezinárodně uznávaný historik dějinných základů německo-ruského přátelství Eduard Winter. Slovy relace „patřil [Winter] k prvním z těch buržoazních německých učenců, kteří se s hlubokým přesvědčením přihlásili k dělnicko-rolnickému státu jako ke [státu] svému“.¹¹⁵³

Takové byly zhruba rysy, kterými byl od šedesátých let 20. století načrtnut veřejný obraz jednoho z prominentních východoněmeckých historiků.¹¹⁵⁴ Nikdy nebyl

1153 BBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 516, průklep textu relace *Der Weg der Archimedesse: Freie Welt – Porträt des Historikers Prof. Dr. habil. Eduard Winter von Karl-G. Eickenjäger* s Winterovými drobnými rukopisnými opravami.

1154 Srov. třeba následující osobní zdravici 1. tajemníka ÚV SED k Winterovým 65. narozeninám: *Das Zentralkomitee der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands entbietet Ihnen zu Ihrem 65. Geburtstag die herzlichsten Glückwünsche. [/] Wir erblicken in Ihrem umfassenden wissenschaftlichen Werk den Weg einer Forscherpersönlichkeit, die durch Überwindung vieler Schwierigkeiten und Widersprüche des Lebens zu der Erkenntnis gelangte, dass wahre Wissenschaft nur mit dem gesellschaftlichen Fortschritt verbunden ist und in den theoretischen und methodologischen Grundlagen des Sozialismus ihren höchsten Ausdruck findet. [/] Wir schätzen Ihre Erkenntnis, zu der Sie in der Einleitung zu ihrem neuesten bedeutungsvollen Werk „Russland und das Papsttum“ gelangt sind: „All die verwickelten historischen Probleme, die von einer idealistischen Sicht nicht zu ergründen waren, erwiesen sich erst vom Standpunkt des historischen Materialismus aus als lösbar. Das Unverständliche wurde verständlich, und es ergab sich ein in sich geschlossenes Bild.“ [/] Diese Feststellung widerspiegelt den Zug unserer Zeit des Überganges vom Kapitalismus zum Sozialismus, der viele humanistisch gesinnte und fortschrittliche Werke beeinflusste. [/] Sie können auch mit Recht auf das internationale Echo stolz sein, das Ihre Werke, vor allem über die deutsch-slawischen Wechselbeziehungen sowie über die Rolle des politischen Katholizismus und insbesondere des Papsttums, gefunden haben. [/] In folgerichtiger Weise verbanden Sie Ihre wissenschaftliche Tätigkeit mit der politischen Tätigkeit zur Festigung der Freundschaft mit der sozialistischen*

opomenut Winterův mezinárodní („internacionální“) věhlas, stejně jako jeho výzkum německo-ruských vztahů v dějinách, pokrokové prozření dříve „buržoazního“ učence, a nakonec také v citátu nezmíněný, přesto ve znění relace přítomný charakterový rys jeho až neuvěřitelné pracovitosti. Naopak nikdy se nikde nezmiňovalo, že Winter ani po dvaceti letech života v lidově demokratickém Německu nebyl východoněmeckým, ale rakouským občanem, ani to, že léto obvykle, pokud to zdraví a finance dovolovaly, trávil nejraději v rakouském Tyrolsku v alpské vesničce Maurach u Achenského jezera (dnes součást obce Eben am Achensee), kde jeho žena zdědila dům. Východoněmecký režim byl ale překvapivě tolerantní. Mnohokrát ocenil „svého“ historika nejvyššími státními vyznamenáními. Naposledy mu z podnětu ústředního výboru Jednotné socialistické strany Německa (SED) rok před úmrtím bylo uděleno ještě naposledy jedno z nejvyšších státních vyznamenání Německé demokratické republiky – Vlastenecký řád za zásluhy ve zlatě.¹¹⁵⁵ Winter byl považován za jednoho z pionýrů východoněmecké historiografie. Jeho zásluhou bylo, dikcí laudatia k Winterovu 85. jubileu narození, „že vnesl do marxisticko-leninského dějepisectví naší republiky povědomí o dlouhé a plodné tradici německo-slovanské vzájemnosti“.¹¹⁵⁶ V samotném závěru života tak byl sám zařazen mezi představitele německo-slovanského přátelství a spolupráce, jejichž studiu se intenzivně a s nemalou podporou lidovědemokratického režimu věnoval od padesátých let 20. století. „Vy sám, velevážený pane Winter,“ ocenil jubilanta ředitel Historického ústavu Akademie věd NDR, „stojíte díky vašim vědeckým výsledkům v řadě těchto průkopníků [německo-slovanské vzájemnosti]“.¹¹⁵⁷

Nebyla by to zřejmě realita východoevropských režimů 2. poloviny 20. století, kdyby se dalo prostě říct, že to, jak byl vědec prezentován na veřejnosti, odpovídalo tomu, co si elity totalitárního režimu, stranické a policejní špičky o stejném člověku myslely. Veřejný obraz „generalissima staré gardy učenců“¹¹⁵⁸ Eduarda Wintera nebyl shodný s obrazem, jaký o něm vznikl na různých úrovních mocenské struktury komunistického režimu NDR. Od padesátých let 20. století, a vlastně již od pová-

Sowjetunion und leisten in diesem Sinne eine aktive Arbeit. [...] Mit sozialistischem Gruss BArch Berlin, Büro des Politbüros SED, DY 30, /IV 2/2.01, folio 87, průklep osobního blahopřání E. Winterovi z 16. 9. 1961, přiložený k žádosti o zveřejnění v obou vydáních deníku Neues Deutschland.

1155 BBAW, Akademieleitung – Personalial, Nr. 505, nefoliováno, průklep dopisu ředitele Ústředního historického ústavu Bartela z 23. 4. 1981. Podnět vzešel ze strany příslušného vědeckého referenta ÚV SED, který se obrátil na vedení Historického ústavu Německé akademie věd, aby navrhl, jak ocenit Eduarda Wintera v souvislosti s jeho 85. narozeninami. V tomtéž fondu, číslo 505/1, se nachází také telegram a novinový výstřižek, které dokládají, že Winter patřil k těm východoněmeckým vědcům, jimž nejvyšší státní a stranické úřady NDR blahopřály k významným životním jubileím (lze doložit u 65., 70. a 75. narozenin).

1156 SCHEEL, Heinrich: Laudation. In: Bernard Bolzano. Zum 200. Wiederkehr seines Geburtstages am 5. Oktober 1981. Dem Wirken Eduard Winters gewidmet. Berlin 1982, s. 6.

1157 Tamtéž.

1158 RENTZSCH, Siegfried: Über Eduard Winter. Sinn und Form 36, 1984, s. 974–976, zde s. 974.

lečného pobytu ve Vídni, měl Winter mezi představiteli sovětské okupační správy i komunistického režimu vlivné zastánce i odpůrce. S nedůvěrou odpůrců se Winter potýkal soustavně. Když byl v roce 1965 Winter emeritován na Humboldtově univerzitě i v Německé akademii věd v Berlíně (jak se jmenovala pozdější Akademie věd NDR v době, kdy v ní Winter působil), bylo mu naznačeno, že se tak stalo z trojího důvodu: že se nikdy nestal členem SED, že byl považován za německého nacionalistu a že byl nábožensky založený. Východoněmecká státní bezpečnost (Stasi) jej sledovala jako osobu podezřelou, rafinovanou a nespolehlivou, s mnoha podivnými šrámy na minulosti a se styky stejně neprůhlednými, jako se jim jevil on sám.¹¹⁵⁹ Günter Mühlfordt (nar. 1921), nad nímž v letech 1958–1989 visel na přímý popud prvního tajemníka Ústředního výboru SED Waltera Ulbrichta Damoklův meč a který proto měl zakázáno jakkoliv působit na východoněmecké univerzitě, v roce 2004 k policejnímu sledování Eduarda Wintera napsal: „Návštěva Stasi (prohledání domu v nepřítomnosti) proběhla nedlouho před její smrtí [manželky Eduarda Wintera], po vyhotovení první verze pamětí, na přelomu roku v zimě (snad 1978/1979, přesnější datum mi Winterovi nikdy nesdělili).“¹¹⁶⁰ Winterova manželka Marie zemřela počátkem roku 1976, takže profesor Mühlfordt se v dataci své vzpomínky mylil. Nic to ale nemění na potvrzení faktu, že Stasi nespouštěla Eduarda Wintera z hledáčku ani v pozdním věku.

Všechny tyto jistě nemálo zajímavé skutečnosti nyní ovšem čtenáře zajímají především s ohledem na otázku, co ovlivňuje psaní autobiografie a jak se formuje konkrétní podoba vzpomínky. Z předchozích řádků je tedy podstatné, že Winter psal autobiografii jednak jako všeobecně vážený socialistický učenec a jednak jako někdo, kdo je pro režim „neprůhledný“ a kdo by se s každou napsanou větou mohl odhalit, takže by o své pracně budované postavení váženého učenice mohl rychle přijít. Současně ji psal také jako ten, kdo si pamatoval příliš mnoho a mohl svým vyprávěním prozradit z prvních let budování komunistické vědy v NDR podrobnosti, které podle režimních cenzorů měly zůstat utajené.¹¹⁶¹ Proč byl ale vnímán jako „neprůhledný“? Jistě proto, že se jeho jednání v černobílém vidění komisařů Stasi jevilo jako nejednoznačné, obojetné a nesrozumitelné. Dokážu si představit, že si příslušný komisař mohl udělat následující, pro policejní myšlení jistě neuspokojivý a znepokojující závěr: ten starý profesor není ani proti východoevropskému režimu, ani úplně s ním.

1159 Poslední zatím známá zpráva o Winterovi, kterou lze dohledat v materiálech východoněmeckého Ministerstva státní bezpečnosti, je z roku 1980, kde se o Winterovi hovoří slovy *raffiniert, unzuverlässig und „undurchsichtig“*. BStU, MfS – HA XII 1703/1, S. 216, Aktenvermerk aus dem 26. 3. 1980.

1160 Dopis Güntera Mühlfordta autorovi z 1. 11. 2004.

1161 Což byl zřejmě důvod, proč druhý svazek autobiografie nebyl povolen do pádu režimu do tisku. Podle Mühlfordtova vyjádření bylo vydání 2. svazku zamezeno *mit Rücksicht auf lebende Personen*, především prý zřejmě s ohledem na vlivného historika Leo Sterna. Dopis Güntera Mühlfordta autorovi z 1. 11. 2004.

Lze si představit i to, že by policistův dojem o neprůhlednosti Winterovy osobnosti přerostl dokonce v nepřijemný pocit, že se stal součástí nějaké zamotané hry, při níž netahal za nitky on, jak byl zvyklý, ale při níž se vkrádalo neblahé tušení, že to bude on, kdo má být obelstěn. Co by bylo podstatou takové hry? Šlo by patrně především o intelektuální přežití v ideokratickém prostředí, v němž má monopol pravda vládnoucí ideologie. Je to samozřejmě jen smělá úvaha, protože o podobném zmatení lze mít jen zřídka pramenné doklady. Ale právě při studiu Winterova krkolomného životopisu se může historik dopracovat k podobné úvaze. Nemusela být dokonce daleko od historické skutečnosti. Profesor Mühlpfordt v citovaném dopise kromě jiného také napsal, že všechna Winterova vyznání ke komunismu, která jsou údajně obsažena v korespondenci ze sedmdesátých let 20. století s jedním rakouským žákem, nebyla adresována vlastnímu adresátovi, nýbrž nežádaným, ale očekávaným čtenářům ze Stasi.¹¹⁶² Mühlpfordt se tím snažil naznačit, že Winter praktikoval jednání, které kdysi polský básník Czeslaw Milosz v eseji *Ztročený duch* nazval *ketmanem*. *Ketman* je prý muslimský pojem pro určité adaptabilní chování, který si Milosz vypůjčil z knihy jinak „velmi nebezpečného spisovatele“ Josepha Arthura de Gobineau o náboženství a filozofii centrální Asie. Milosz viděl značné podobnosti v postavení svobodného myšlení v muslimské společnosti 1. poloviny 19. století a v lidově demokratických režimech východního bloku v polovině 20. století. V obou případech byla svoboda názoru vystavena neúnosným restriktivním podmínkám. *Ketman* označoval v muslimských zemích zavedenou strategii individuální obrany politických, kulturních, ideologických a především náboženských názorů. Jeho podoba byla institucionalizovaná jako „hra hraná k obraně vlastního myšlení a citů“.¹¹⁶³ Byla to hra přetvářky, kdy se ochránce vlastního myšlení veřejně zřekl všech svých názorů. A nejen to. Aby svobodu svého myšlení ochránil a dokonale zmátl představitele moci, bylo prý třeba, aby člověk využil jakéhokoliv úskoku: učinit všechna požadovaná a očekávaná vyznání víry, vykonat všechny povinné i nepovinné obřady, jakkoliv mohly vypadat nesmyslně, ba dokonce třeba zfalšovat i vlastní knihy.¹¹⁶⁴

Řekněme, že Winterovo chování během života v NDR (a možná i v nacistickém Německu) mohlo některými rysy připomínat *ketman*. Jak tomu ale bylo s ohledem k autobiografickým textům? Právě autobiografie mohla být skvělým nástrojem *ketmanu*. Inteligentní pozorovatel Winter si byl vědom toho, jakou podobu má mít veřejný obraz socialistického učenice. Ani v autobiografii, ani během jednání s politickými představiteli strany a státu neopomenul tyto ideální rysy na svém životopise zdůrazňovat. Autobiografie by pak plnila pouze účelovou funkci ve zmíněné hře o přežití. Avšak podle osobní korespondence s přáteli Winter autobiografii

1162 Tamtéž.

1163 MILOSZ, Czeslaw: *Ztročený duch*. Praha 1992, s. 62.

1164 Tamtéž.

před sebou samým považoval za obhajobu své životní cesty a zároveň za završení svého „díla“,¹¹⁶⁵ jež považoval za nejvlastnější náplň a nejdůležitější výsledek svého života. Winter autobiografické texty nekoncepce jako nástroj *ketmanu*, protože by nemohly dosahovat požadovaného a očekávaného stupně pravdivosti. A bez dostatečné míry autenticity by autobiografie nemohla splňovat své apologetické poslání. Aktuální Winterův veřejný obraz, pokud by se s ním Winter neztotožňoval, byl pro psaní autobiografie důležitý především potud, pokud ho bylo třeba pro získání úředního souhlasu k publikaci. O tom, že si byl Eduard Winter tohoto problému vědom, svědčí celá řada autocenzurních zásahů v přípravných rukopisech. Pro autentičtější charakter jsem vyškrtaných a přepsaných výpovědí hojně využil v tradičnějších částech této studie.

Je pozoruhodné, že Winter v různých obdobích svého života napsal vedle několika krátkých, příležitostných textů memoárového charakteru¹¹⁶⁶ hned čtyři do určité míry odlišné autobiografie, které byly koncepce jako účet, ba lze dokonce říct, že mělo jít o jakousi tvůrčí závěť. Charakter závěti se snažil Winter udělit již první autobiografii z roku 1945, přestože v té době Winter ještě nedosáhl ani padesátého roku života. Autobiografie pod názvem *Život ve službě humanistické obnovy*, především *Staffelsteinu* (*Ein Leben im Dienst einer humanistischen Erneuerung, vor allem Staffelstein*) vznikala totiž podle úvodních Winterových slov z března 1953, kdy stenografické poznámky přepsal na psacím stroji, v chaotických poválečných měsících června a července 1945 v Liběchově „tváří v tvář smrti, která nutí k upřímnosti“ (*im Angesicht des Todes, der stets wahrhaft macht*).¹¹⁶⁷ Ačkoliv tuto

1165 Odhlédneme nyní od toho, nakolik je toto „dílo“ opravdu autorovým počinem a nakolik je produktem určitého diskurzu. Nemohu se na tomto místě problému více věnovat, byť právě otázka produkce historiografických textů mezi autorskou originalitou a napětím a samopohybem kulturního a politického diskurzu je tou otázkou, která stojí v pozadí mého tázání i v předložené studii.

1166 Winter vydal následující krátké, vzpomínkově laděné, příležitostné texty: *Deutsch-tschechische Jugendbegegnung. Erinnerungen eines Jugendbildners*. In: *Volk zwischen Moldau, Etsch und Donau*. Festschrift für F. H. Riedl, Wien 1971, s. 165–168; *Meine Begegnung mit Büchern, Bibliotheken und Bibliothekaren*. In: *Buch – Bibliothek – Leser*. Festschrift für Horst Kunze, Berlin 1969, s. 607–611; *Aus der Geschichte der Martin-Luther-Universität Halle im Jahre 1949. Erinnerungen*, *Jahrbuch für Geschichte der sozialistischen Länder Europas* 23/2, 1979, s. 131–138; *Aus einem halben Jahrhundert Bolzano-Forschung*, *Wiener Jahrbuch für Philosophie* 14, 1981, s. 215–227.

1167 Existuje několik dochovaných verzí tohoto strojopisu, některé se zřejmě nacházejí v pozůstatostech Winterových přátel ze Staffelsteinu. (SCHMID-EGGER – NITTLNER: Staffelstein, s. 7.) Ve Winterové pozůstatosti se nachází jejich zlomek v Berlíně (ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 174) a úplný text v Salzburgu (Bolzano-Winter Archiv). Berlínský zlomek nese odlišný název *Ein Leben im Banner einer nationalen und religiösen Reformbewegung [původně Erneuerungsbewegung] im Sudetendeutschtum. 1919–1938*. Pod přeškrtnutými čarami lze vyčíst, že ještě předtím byl text nadepsán *Zwischen zwei Weltkriegen als Deutscher in Prag*. V berlínské pozůstatosti se dají nalézt ještě jiné zlomky a také originální stenografický záznam, který Winter na přelomu let 1952/53 diktoval pro strojopisný přepis. I ten je velmi zajímavý. Například pro to, že ho Winter počátkem sedmdesátých let hodlal převézt z NDR do Rakouska. Je v něm zřetelně označeno jedno místo, které by snad mohlo ukazovat, kam až Winter při diktování stenografického záznamu došel. Důkladnější analýza pro náročnost práce se stenografickým textem bohužel nebyla možná.

autobiografii Winter zapůjčil ke čtení některým přátelům z německokatolického mládežnického hnutí Staffelstein, byl někdy od počátku šedesátých let stále více přesvědčen, že její podoba již nedokáže vystihnout celistvý příběh jeho života a pocítil potřebu sepsat novou autobiografii, která by opravdu završila jeho neustále se rozrůstající „dílo“. Svědčí o tom jak zmínky z deníkových záznamů citovaných ve druhém svazku autobiografie,¹¹⁶⁸ tak některá svědectví z dochovaných dopisů přátelům. Například v roce 1969 si v tomto duchu posteskl bývalému pražskému kurátorovi pražských vysokých škol nad „tragičností“ pro mnohé těžko pochopitelné životní cesty. Vyslovil naději, že ho ospravedlní teprve deníkové záznamy, které pak v hojných citacích skutečně zveřejnil v autobiografii.¹¹⁶⁹ Dlouho pro nový autobiografický text také hledal příhodný název, který by vystihl nejlépe životní intenci. Od prvních, náhlých a mnohdy rychle zapomenutých nápadů *Ein Leben in Wandlungen um besseres Deutschtum* (1963), *Ein Wanderer zwischen den Welten* (1972) nebo *Mein Weg vom Rom nach Moskau – Zwischen kirchlichen Gehorsam und menschlichen Gewissen* (1976) byla nakonec kniha po mnoha odkladech a obtížích s hledáním nakladatele v NDR vydána pod názvem upomínajícím na svého předchůdce *Můj život ve službě porozumění národů (Mein Leben im Dienst des Völkerverständnisses)*.¹¹⁷⁰ Winter se v ní ve shodě s veřejným obrazem přednostně líčil jako průkopník německo-slovanského usmíření, který zasvětil svůj život službě vyšším společenským hodnotám, byť přitom prošel složitým, ale konsekventním a dialektickým myšlenkovým vývojem od katolického, romantického nacionalismu v prvorepublikovém Československu k proletářskému internacionalismu v NDR. První díl knihy, který pojednával o událostech do roku 1947, vyšel rok před Winterovou smrtí v nakladatelství Akademie věd NDR. Druhého, k tisku již připrave-

1168 Winter citoval ze svého deníku z 12. října 1962 pasáž, v níž během vážného onemocnění došel také k tomuto rozhodnutí: [...] und das Lebenswerk geistig vollendet ist. Nur den krönenden Abschluß einer Selbstbiographie muß ich, ohne Hast, zu finden suchen. E. WINTER, *Erinnerungen*, s. 136.

1169 K. A. Fischer, bavorský ministerský rada, krátce za okupace kurátor německých vysokých škol v Praze a jeden z dlouholetých představitelů mnichovského Ústavu pro výzkum jihovýchodní Evropy, odpověděl na Winterův vánoční dopis, zřejmě plný pochybností, utěšujícími slovy: *Entschuldigen Sie, wem sage ich das – aber hier steht Paulus nicht nur vor Ihnen, sondern auch hinter Ihren angeführten Bänden, die Sie seit 1945 der deutschen und der russischen Öffentlichkeit vorgelegt haben, sichtbar und greifbar für jedermann vor Ihnen und hinter Ihnen und zeugen für Sie und ihre Arbeit und für Ihren Geist und für Ihre Gesinnung. Wer hätte denn diese Bände sonst schreiben, herausbringen können? Nein, Sie stehen so sehr auf eigenen Füßen und in eigenen Schuhen, daß kein Mensch Ihnen irgendwas anhaben oder nachreden kann. Die Tragik, die man in Ihrem Lebenslauf vielleicht finden mag oder kann, ist etwas, was niemanden was angeht, etwas was niemand Ihnen abnehmen kann, etwas Höchstpersönliches, mit oder ohne Tagebücher. Die Tagebücher können in keinem Fall eine ‚Rechtfertigung‘ bedeuten, die haben Sie [...] wahrhaftig nicht nötig. Also für mich ist der ‚Fall‘ ganz klar. Ein Lebenslauf von imponierender Größe, eine immense wissenschaftliche Leistung zwischen den Völkern und zwischen den Zeiten.* Taková slova se Winterovi líbila a vyhotovil si proto opis dopisu, z něhož cituji (originál jsem nenalezl). ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 906, opis dopisu K. A. Fischera z Mnichova z 29. 12. 1970. K Fischerovi další biografické informace viz FAHLBUSCH: *Wissenschaft im Dienst*, s. 593.

1170 WINTER: *Mein Leben*.

ného svazku, se ovšem autor již nedočkal a v nakladatelství akademie nebyl vydán ani po pádu berlínské zdi. V roce 1994 ho vydal innsbrucký univerzitní archivář a patrně onen Mühlpfordtem zmiňovaný Winterův rakouský žák Gerhard Oberkofler pod poněkud bezbarvým názvem *Vzpomínky 1945–1976 (Erinnerungen 1945–1976)*.¹¹⁷¹ Název bohužel zastíral literární formu textu, neboť jde bezpochyby o autobiografické vylíčení sociokulturního, myšlenkového a karierního vývoje autora, a nikoliv o široký popis doby a společnosti, v níž autor žil, jak by tomu bylo, kdyby se jednalo o žánr memoárů. Oberkofler také asi neměl k dispozici poslední verzi strojopisu, ležící ve Winterově pozůstalosti v Berlínsko-braniborské akademii věd. Výsledek je proto poněkud neuhlazený, patrně však i méně cenzurovaný (či autocenzurovaný) a pro historika o to zajímavější.

Archivní studium překvapivě ukázalo, že mimo tuto dvousvazkovou autobiografii a souběžně s ní psal Winter do šuplíku další velké autobiografické texty. Jako by nebyl s prací spokojen, jako by měl dojem, že neřekl přesně to, co chtěl a jak chtěl. Dochované přípravné rukopisy ukazují, že Winter usiloval o to, aby byl text mnohem otevřenější a podrobnější, než jakým se nakonec stal (zvláště se to týkalo kapitoly o období německé okupace českých zemí). Možná i proto vznikl text jakýchsi autobiografických fragmentů, které se jmenují *Dějiny mého náboženského a vědeckého myšlení, ve fragmentech (Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens. In Fragmenten)*, jako doplněk autobiografie, který měl podat v kolážovitém, nesouvislém textu svědectví o myšlenkovém vývoji „mezinárodně uznávaného historika od německého nacionalismu přes katolické národovectví k socialistickému internacionalismu“.¹¹⁷² Původ „Fragmentů“ je poněkud nejasný. Hlavní sukus textu vznikl ze stejných materiálů jako vydaná autobiografie nejspíše v letech 1976–1980, tedy již po smrti Winterovy manželky. Jak nasvědčuje věnování, podnět k němu dala dlouholetá přítelkyně Winterovy rodiny, matka představená Hildegarda Pautsch, která o starce až do smrti pečovala. Věnování strojopisu, připraveného do tisku včetně reklamního textu na přebal, nese červnové datum roku 1980, ale hlavní text byl postupně doplňován o úryvky z deníků až do července roku 1981. Základní intencí se strojopis nijak výrazně neodlišuje od publikované autobiografie, avšak je otevřenější a sdílnější. Kromě toho je hodnota strojopisu také v tom, že uchovává řadu dokumentů, citací z deníkových záznamů a dopisů, autorovi adresovaných i jím odeslaných, které se často ve vlastní korespondenci nepodařilo dohledat. Zachycuje také myšlenky obecnějšího charakteru, zachycující stav Winterovy mysli stařeckého období.

1171 WINTER: *Erinnerungen*.

1172 BBAW, Pozúst. EW, W 545. Citace pochází ze stránky nadepsané *Klappentext – Inhalt und Zweck des Manuskriptes der Selbstbiographie*. Kromě tohoto čistopisu je v berlínské pozůstalosti uloženo několik přípravných strojopisů, které jsem ovšem nestudoval. Jeden průklep čistopisu se nachází rovněž v Bolzano-Winterově archivu v Salzburgu.

Druhý svazek publikované autobiografie Winter zřejmě dokončil až koncem roku 1980. Jakmile se tak stalo, Winter se pustil ještě do jednoho autobiografického textu a zdárně ho dokončil přibližně měsíc před svou smrtí. Strojopis, který jsem měl k dispozici v Salzburgu, je označen jako druhý koncept a v mnoha směrech a podrobnostech se opět nijak výrazně neodlišuje od výše zmíněných textů ze sedmdesátých let, ačkoliv mnohé události osvětluje (nebo zatemňuje) drobnými poznámkami. Je zde jen jediná, avšak podstatná výjimka. Celková interpretační intence je odlišná od dřívějších textů, nabízí některé nové pohledy a jednoznačně se zrcadlí již v názvu textu znějícím Jak jeden Němec prožil 20. století (*Wie ein Deutscher das zwanzigste Jahrhundert erlebte*).¹¹⁷³ Winter se pokusil přehlédnout svůj život tak, že se již neoznačoval pouze za průkopníka na cestě pokroku (ačkoliv v textu ani taková tendence nechyběla). Snad cítil nesoulad s nejhlubší vrstvou vlastní identity a měl nutkavou potřebu popsat svůj život ve zlomech a proměnách 20. století prostřednictvím neměnné emotivní vazby k němectví.

Mějme však stále na paměti, že se Winter při psaní autobiografií ospravedlňoval před přáteli a kolegy, kteří po roce 1945 nešli stejnou cestou jako on a skončili z jeho pohledu za železnou oponou v západním Německu, v Rakousku a jinde na tzv. Západě. Jednalo se většinou o souputníky z německého katolického mládežnického hnutí z období prvorepublikového Československa, kteří se od roku 1946 shromáždili kolem sdružení Ackermann-Gemeinde. Před nimi nebylo tak nutné, aby popsal své působení od konce třicátých let až do závěru války. Jen dva okamžiky bylo třeba více osvětlit: spor a střet s římskokatolickou církví a důvod poválečného rozhodnutí otevřeně podporovat sovětskou politiku ve střední Evropě. Pokud se rozhodl hovořit také o vědeckém působení v letech 1938–1945 v Protektorátu Čechy a Morava, pak byl spíše motivován snahou uvést na pravou míru v západoevropském tisku občas se objevující články o svém nacistickém angažmá. Tato vysvětlení byla určena naopak především kolegům, žákům a představitelům režimu ve východním Německu. Autobiografie ale v tomto ohledu neměla být sebekritickým doznáním nacistické nebo kolaborantské minulosti. Měla vysvětlovat život v souvislostech bez zjednodušujícího vytrhávání jednotlivin z kontextu. Aby dosáhl účinku větší vědecké autenticity, neměla žádná z verzí jeho autobiografie obvyklou stavbu souvislého, retrospektivního vyprávění, ale byla sestavena do koláže volného vyprávění, citací z korespondence, dokumentů a deníkových záznamů. „Pramenné dokumenty“ autor nejen komentoval, ale bez upozornění i přepisoval, upravoval a hlavně citoval v dlouhých pasážích domnívaje se, že tím postaví proti legendárnímu oportunistickému kariéristovi a bezpáteřníkovvi Winterovi, jak byl zveličeně líčen v tisku svými kritiky, Wintera deníků jako Wintera skutečného.

1173 Bolzano-Winter Archiv, strojopis *Wie ein Deutscher das zwanzigste Jahrhundert erlebte*.

Monolog starého muže

Abychom lépe porozuměli tomu, co autobiografie říkala, nakolik mohla být nástrojem *ketmanu* a proč jednotlivé vzpomínky byly zdůrazněny více než druhé, bude si třeba položit následující otázku. Za koho se Winter považoval, když psal autobiografii? Odlišovalo se jeho osobní sebeporozumění od výše naznačeného veřejného obrazu „socialistického učence“?

Za normálních okolností bych považoval takovou otázku za příliš smělou. Avšak Winterova starost o vlastní životopis nebyla úplně obvyklá. Vedle mnoha autobiografických textů se dochovaly také původní deníky. Vlastní deníkové sešity a kalendáře jsou mně osobně obtížně čitelné. Jsou z velké části zapsány starou verzí německého těsnopisu, který neovládám. Avšak z posledních let deníkových zápisů existuje autorský výbor v podobě strojopisu, který Winter jako „starý učenec a humanista“ připravil krátce před smrtí tak pečlivě, že by ho bylo možno okamžitě odevzdat do tiskárny.¹¹⁷⁴

Pokud lze soudit podle takto připravených deníkových zápisů z let 1970–1982, cítil se Winter v době psaní svých velkých autobiografických textů jako člověk správné životní volby. Hluboce se ztotožnil s rozhodnutím z roku 1945. Jakkoliv vytrženy z celku každodenního zapisování zaznívají některé zápisky velmi heslovitě, v kontextu dlouhodobého osobního vývoje působí důvěryhodně. Téměř dokonale pak na obsah Winterových myšlenek padnou slova slavného psychologa C. G. Junga s malým rozdílem v tom, že na rozdíl od výroku stál Winter v sedmdesátých letech 20. století již na sklonku života: „Čím více se člověk blíží středu života a čím více se mu podařilo pevně zakotvit ve svém osobním postoji a v sociálním postavení, tím více se mu bude zdát, že odhalil správný běh života, správné ideály a principy chování. Proto pak předpokládá jejich věčnou platnost a dělá ctnost z toho, že na nich stále visí. Přehlíží přitom důležitou skutečnost, že totiž stanovení sociálního cíle se uskutečňuje na úkor celosti osobnosti. Je to mnoho, příliš mnoho – život, který mohl být rovněž prožit, zůstal možná ležet v komůrkách zaprášených vzpomínek, mnohdy jsou to i žhnoucí uhlíky pod šedým popelem.“¹¹⁷⁵

Deníky naznačují, že jejich autor své alternativní „komůrky“ zazdil a případné žhnoucí uhlíky překrýval stále novou vrstvou vychladlého popela z prožitých všedních dní v táboře socialismu. Stále znovu se utvrzoval, že bytostně patří k „Východu“ Evropy: díky původu z Čech a díky „osudovému“ rozhodnutí z roku 1945, jež mu teprve pomohlo odhalit skutečné životní poslání. Přes náznaky občasných nesouhlasů (především s ohledem na bojovný ateismus komunistických režimů) ovane čtenáře vánek vědomé (či uvědomělé?) spřízněnosti s komunistickým „Vý-

1174 Bolzano-Winter Archiv, Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken.

1175 JUNG, Carl Gustav: Životní obrat. In: Duše moderního člověka. Brno 1994, s. 99.

chodem“. Svědčí tato psychologická afirmace správnosti vlastní cesty také o pochybnostech, které Winter třeba skrýval? To si lze jen domýšlet. Vyjádření pochyb bylo ovšem v připraveném strojopise denkových zápisků jednoznačně potlačeno.

29. prosinec 1970

„Můj vztah k Východu. Tady v Tyrolsku je mi úplně jasné, že patřím k Východu. Odkud se to vzalo? Z původu z Čech, z [mého] obratu k Východu v roce 1945. Příčinou mého vědomého a úspěšného působení na Východě snad tedy jsou původ a osud. Pobyt na Západě vyvolává nespoutanou touhu po spolupráci na Východě.“¹¹⁷⁶

(Meine Stellung zum Osten! Hier in Tirol ist mir ganz klar, daß ich zum Osten gehöre. Woher kommt dies? Von der Herkunft aus Böhmen, aus der Entwicklung zum Osten 1945. Wohl sind Herkunft und Schicksal die Ursache meines bewußten und erfolgreichen Osteneinsatzes [sic]. Der Aufenthalt im Westen bringt unbändige Sehnsucht nach Mitarbeit im Osten.)

6. leden 1971

„V Tyrolsku intenzivní rozhovor s přáteli z mládeže ze svazu ‚Staffelstein‘. Poznal jsem, jak přece cizí mi bylo takzvané ‚sudetoněmectví‘. Byl jsem a jsem ‚Čech německého jazyka‘¹¹⁷⁷, který svůj duchovní domov našel v komunismu na Východě. Odhalení o poměrech v organizacích bývalých sudetoněmeckých katolíků k tomu zrovna nepřispěla. Se svými bývalými žáky již nemohu mnoho udělat. Převládají [mezi námi] osobní a věcné rozdíly. Co zůstává, jsou jen čistě mezilidské vztahy s několika málo těmi, kteří ve mně dosud vidí přítele a bývalého vychovatele.“¹¹⁷⁸

(In Tirol intensives Gespräch mit Jugendfreunden aus dem „Staffelsteinbund“. Habe erkannt, wie ich doch dem sogenannten „Sudetendeutschtum“ fremd war und bin. Ich war und bin „ein Böhme deutscher Zunge“, der im Kommunismus im Osten seine geistige Heimat gefunden. Es waren auch die Aufdeckung von Zuständen in den Organisationen der ehemaligen Sudetendeutschen Katholiken nicht gewinnend. Ich kann nicht mehr viel mit meinen ehemaligen Schülern machen. Persönliche und sachliche Gegensätze herrschen vor. Was bleibt ist rein menschliche Verbindung mit einigen Wenigen, die in mir noch ihren Freund und ehemaligen Erzieher sehen.)

17. červen 1972

„Dnes ráno mi bylo opět úplně jasné, že leninský internacionalismus byl a zůstává od května 1945 mou jasnou hvězdou a že v NDR jsem našel svůj domov.“

*(Heute morgen wurde mir wieder ganz klar, daß der Leninsche Internationalismus seit Mai 1945 mein Leitstern war und bleibt, und, daß ich in der DDR meine Heimat fand.)*¹¹⁷⁹

1176 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 8. Publikováno rovněž v WINTER: Aus dem Tagebuch, s. 964.

1177 V němčině *Böhme deutscher Zunge*.

1178 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 10. Publikováno rovněž v WINTER: Aus dem Tagebuch, s. 964.

1179 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 17.

6. června 1975

„Listoval jsem si v pozůstalosti [Wilhelma] Wostryho, který byl profesorem českých dějin na německé univerzitě v Praze. Vyšel z tohoto buržoazního nacionalismu, poznal jsem, že má cesta k socialismu, k Sovětskému svazu, byla správná. Jako úkol na prázdniny jsem si předsevzal zpracovat Bolzanovu etnoetiku proti romantickému nacionalismu F. Schlegela. Mým nejvyšším ideálem je proletářský internacionalismus. V duchu této ideje chci vidět průkopníky německo-slovanské vzájemnosti.“¹¹⁸⁰

*(Im Nachlaß [Wilhelm] Wostry geblättert, der Professor für Geschichte Böhmens an der deutschen Universität in Prag war. Aus diesem bürgerlichen Nationalismus heraus, habe ich meinen Weg zum Sozialismus, zur Sowjetunion als richtig empfunden. Bolzanos Ethnoethik will ich mir gegenüber F. Schlegels romantischem Nationalismus als Ferienaufgabe vornehmen. Der Proletarische Internationalismus ist mein höchstes Ideal. In dieser Idee will ich die Bahnbrecher deutsch-slavischer Wechselseitigkeit sehen.)*¹¹⁸¹

15. září 1976

„Dnes odpoledne mě v zahradě přepadl velmi silný pocit vděčnosti ze skutečnosti, že jsem v NDR našel domov, azyl, v němž jsem mohl tolik pracovat po třicet let. Uprostřed září 1946 rozhodlo povolání na univerzitu v sovětsky obsazeném Německu, protože jsem, ukryt v Sovětském svazu, viděl v socialismu budoucnost.“

*(Heute Nachmittag überkam mich im Garten sehr stark das Gefühl der Dankbarkeit gegenüber der Tatsache, daß ich in der DDR eine Heimat gefunden, ein Asyl, in dem ich so viel in 30 Jahren arbeiten konnte. Mitte September 1946 entschied der Ruf an eine Universität im sowjetisch besetzten Deutschland, weil ich, in der Sowjetunion geborgen, im Sozialismus die Zukunft sah.)*¹¹⁸²

Stejně jako v průběhu celého života vířily i Winterovy pozdní myšlenky především kolem plánů na knihy, které chtěl ještě napsat. Kromě autobiografie a dokončení dřívějších projektů¹¹⁸³ to měly být přes svůj historický obsah v podstatě knihy etické. Jejich kostru tvořilo Winterovo pojetí pravého náboženství a správného jednání. Snil o syntéze křesťanství a marxismu jako hodnotovém základu nějaké budoucí nedogmatické komunistické společnosti.¹¹⁸⁴ Jako neúnavný a věrný stoupenec myšlení Bernarda Bolzana vystavěl svou etiku především na myšlenkách pražského

1180 Tamtéž, s. 44.

1181 Tamtéž, s. 44. Na jednom místě opraveno. V originálu stálo *gegenüber F. Schlegels romantischen Nationalismus*.

1182 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 61. Publikováno rovněž v WINTER: Aus dem Tagebuch, s. 969.

1183 Např. WINTER, Eduard: Die Sowjetunion und der Vatikan (Rußland und das Papstum, Teil 3.). Berlin 1972.

1184 V roce 1968 přednášel v Rakousku o podobnosti v myšlení a životě Ježíše Krista a Vladimíra Iljiče Lenina. Viz OBERKOFER, Gerhard: Ein ungedruckt gebliebener Vortrag von Eduard Winter über die Gemeinsamkeiten von Christus und Lenin aus dem Jahr 1968. In: HAGEN, Johann Josef (ed.): Querela iuris. Gedächtnisschrift für Eduard Rabofsky (1911–1994). Wien 1996, s. 221–234.

filozofa 1. poloviny 19. století, kterého nejen v připraveném výboru z Bolzanovy sociální etiky a „etnoetiky“ označil za „zářivou sílu pravdy“.¹¹⁸⁵ Na konci šedesátých let konečně dosáhl naplnění velikého snu a stal se společně s mladým švédským filozofem Janem Bergem (1928–2015) jedním z vydavatelů rozsáhlého projektu úplného vydání Bolzanových spisů, které je ve stuttgartském vědeckém nakladatelství Frommann-Holzboog Verlag dodnes vydáváno.¹¹⁸⁶ Bolzano hrál ústřední roli také v dalších dvou oblastech jeho stařeckého duchovního světa. Úvahy o vztahu mezi institucí a ideou, kvůli níž byla instituce založena, *in concreto* mezi ideou a církví, se objevují na stránkách knihy portrétů křesťanských kacířů od středověku do současnosti.¹¹⁸⁷ O podstatě a formě multietnického soužití v Evropě plánoval přemítat v publikaci o průkopnících německo-slovanské vzájemnosti. Publikace nakonec vyšla až po Winterově smrti v podobě sborníku několika autorů.¹¹⁸⁸ Všechna tato přemítání byla nesena až niternou identifikací autora s předmětem výkladu. Knihy díky tomu nabývaly charakteru osobního vyznání.

23. listopad 1971

„Nejvlastnější podstatou náboženství je léčba společenských vztahů, neboť [náboženstvím] je brzděn přespříliš silný sebezáchovný pud. V tomto smyslu jsem náboženský člověk a chci společně s Bolzanem říci: být šťastný a činit šťastným.“

*(Das eigentlich religiöse ist Heilung der gesellschaftlichen Beziehungen, weil es den überaus starken Selbsterhaltungstrieb bremst. In diesem Sinn bin ich ein religiöser Mensch und will wie Bolzano sagen: glücklich sein und glücklich machen.)*¹¹⁸⁹

1185 WINTER, Eduard: Die sozial- und ethnoethik Bernard Bolzanos. Wien 1977, s. 9., Winter Bolzanovi v sedmdesátých letech věnoval každým rokem přinejmenším jeden krátký článek nebo edici.

1186 Jako první svazek sebraných spisů vyšel Bolzanův životopis z pera Eduarda Wintera. Sebrané spisy byly rozplánovány na 75 svazků, některé ovšem byly plánovány jako vícedílné, takže skutečný počet svazků by měl dosáhnout 130. Dosud bylo vydáno přes 90 svazků. K hlavním redaktorům vydání patří nebo patřili Friedrich Kambartel, Bob van Rootselaar, Edgar Morscher a Jaromír Loužil. K rozsáhlému mezinárodnímu týmu, který se na přípravě edice podílel, patřil několik let na přelomu šedesátých a sedmdesátých let i Zdeněk Kalista. K osobě Jana Berga viz MORSCHER, Edgar: Jan Berg. Bernard-Bolzano-Newsletter, Sondernummer zum Gedenken an Jan Berg (November 2015). In: https://www.frommann-holzboog.de/sites/fh/files/public/downloads/bolzano-newsletter_gedenknummer_jan_berg.pdf (cit. 30. 10. 2016)

1187 WINTER, Eduard: Ketzerschicksale. Christliche Denker aus neun Jahrhunderten. Berlin 1979. Srovnaj osobní poznámku na s. 7: [...] *und manches Stück Lebensweg meiner Ketzergestalten gemahnt mich an meinen eigenen Werdegang mit seinen durchlebten Kämpfen und Nöten*. Zajímavé je, že tato bezesporu pozoruhodná kniha se v roce 2002 dočkala nového vydání.

1188 Mezi autory sborníku byli i J. Loužil a J. Polišínský. WINTER, Eduard – JAROSCH, Günter (eds.): Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit. Mit Unterstützung zahlreicher Freunde der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit. Berlin 1983.

1189 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 16.

10. červenec 1972

„Obtížná situace. Na jedné straně smrtelné nepřátelství s Vatikánem, na druhé straně nemožnost skoncovat s dogmaticko-schématickým pojetím komunistických kruhů o náboženství, církvi. Je třeba zatnout zuby a soustředěně pokračovat v práci.“¹¹⁹⁰

(Schwierige Lage. Einerseits Totfeindschaft des Vatikan, andererseits Unmöglichkeit mit dogmatisch schematischen Auffassungen im kommunistischen Kreisen über Religion, Kirche fertig zu werden. Es gilt, Zähne zusammenbeißen, konzentriert weiterzuarbeiten.)

15. srpen 1974

„Posledním velikým úkolem, který by ještě zbývalo udělat, by bylo setkání křesťanství a marxismu v humanistické hloubce myšlení jako v Bolzanově sociální a etnické etice a v německo-slovanské vzájemnosti jako praktickém využití etnoetiky. Veliký úkol! Kéž je mi dopřána síla, abych ho mohl naplnit nejlépe, jak to bude možné, a to i přesto, že mí žáci první generace považují mé předsevzetí za naivní, primitivní.“¹¹⁹¹

(Einzig noch bleibende große Aufgabe wäre die Begegnung von Christentum und Marxismus in der humanistischen Tiefe des Denkens wie in Bolzanos Sozial- und Ethnoethik und deutsch-slawische Wechselseitigkeit als praktische Nutzenanwendung der Ethnoethik. Eine große Aufgabe! Möge mir die Kraft bleiben, ihr so gut als möglich gerecht zu werden, auch wenn meine Schüler der ersten Generation mein Vorhaben naiv, primitiv nennen.)

28. prosinec 1974

„Evropské racionální myšlení je má cesta. Tudíž marxismus-leninismus. Má cesta od Říma k Moskvě byla správná.“¹¹⁹²

(Europäisch rationales Denken ist mein Weg. Deswegen Marxismus-Leninismus. Mein Weg von Rom nach Moskau war richtig.)

27. květen 1975

„Jak ukáže má kniha o kacířích, jsem náboženský člověk. Marxismus-leninismus se štítí náboženství, protože se právem obává politického zneužití mystiky. Avšak já vidím pod náboženstvím etický návod, jak být lepším člověkem. Právě to církve sledovaly příliš málo, a proto ti kacíři. Se svým pojetím náboženství stojím někde uprostřed, vědom si toho, že také pravda stojí uprostřed.“¹¹⁹³

(Ich bin, wie das Ketzerbuch zeigen wird, ein religiöser Mensch. Der Marxismus-Leninismus scheut vor Religion, weil er den politischen Mißbrauch von Mystik mit Recht fürchtet. Aber ich sehe unter Religion die ethische Anleitung, ein besserer Mensch zu werden. Gerade das haben die

1190 Tamtéž, s. 19.

1191 Tamtéž, s. 33.

1192 Tamtéž, s. 37.

1193 Tamtéž, s. 44.

Kirchen zu wenig gesehen und deswegen die Ketzer. Mit meiner Auffassung von Religion stehe ich in der Mitte, mit dem Bewußtsein, daß auch die Wahrheit in der Mitte steht.)

8. říjen 1975

„Člověk musí mít jako poslední cíl rudou hvězdu, která svítí proletářskému internacionalismu. Ovšem entuziasmus, ne fanatismus.“¹¹⁹⁴

(Das letzte Ziel des Roten Stern, der dem proletarischen Internationalismus leuchtet, muß man haben. Freilich Enthusiasmus nicht Fanatismus.)

7. prosinec 1977

„Cílem komunismu je udržení míru pomocí proletářského internacionalismu proti vykořisťování a ziskuchtivosti. Tento nezpochybnitelný cíl je důvodem, proč jsem přistoupil na jeho stranu.“¹¹⁹⁵

(Das Ziel des Kommunismus ist Friedenserhaltung durch proletarischen Internationalismus gegen Ausbeutung und Profitgier. Dies einwandfreie Ziel ist der Grund, warum ich auf diese Seite trat.)

9. září 1978

„Idea proletářského internacionalismu je mým duchovním domovem, který staví na lásce ke všem lidem. Věřil jsem vždy v moc ducha a tato víra se stále silněji stávala jistotou.“¹¹⁹⁶

(Die Idee des proletarischen Internationalismus ist meine geistige Heimat, die aufbaut auf die Liebe zu allen Menschen. An die Macht des Geistes habe ich immer geglaubt, und dieser Glaube wird immer stärker in mir zur Gewißheit.)

Bolzanovo etické učení, jak ukazují Winterovy deníkové záznamy, se mělo stát základem nové syntézy křesťanství a marxismu-leninismu. Mělo vytvořit etický, a tedy ryze náboženský základ pro budoucího člověka, člověka komunismu a bolzanovsky reinterpretovaného proletářského internacionalismu. Komunista pro něj byl ideální formou člověčenství, k níž má člověk svým úsilím za lepším lidstvím směřovat. Stát se komunistou znamenalo uskutečnit niterný duchovní obrat analogický k tomu, když se někdo stane křesťanem nebo osvíceným – Buddhou. Právě v tomto důležitém bodě ale Winter věděl, že komunistický režim odmítal podobným myšlenkám ve svém materialistickém dogmatismu naslouchat.

17. říjen 1978

1194 Tamtéž, s. 50.

1195 Tamtéž, s. 71.

1196 Tamtéž, s. 76. Publikováno rovněž v WINTER: Aus dem Tagebuch, s. 971.

„Bolzanův nejvyšší mravní zákon vede k setkání socialismu a křesťanství. Lepší člověk v komunismu.“¹¹⁹⁷

(Bolzanos oberstes Sittengesetz bringt Begegnung von Sozialismus und Christentum. Der bessere Mensch im Kommunismus.)

19. listopad 1978

„Výsledek přemýšlení u moře ve Warnemünde: Je pouze jediné, co je hodné usilování: Stát se dobrým, lepším člověkem. Být humanistou, aby bylo možné stát se komunistou.“¹¹⁹⁸

(Das Ergebnis des Nachdenkens am Meer in Warnemünde: Es gibt nur ein Erstrebenswertes: Ein guter, ein besserer Mensch zu werden. Ein Humanist sein, um ein Kommunist werden zu können.)

3. prosinec 1978

„Proletářskému internacionalismu by bylo třeba naléhavě doporučit, aby pro svůj etický základ využil Bolzanovu etnoetiku.“¹¹⁹⁹

(Dem proletarischen Internationalismus wäre dringend zu empfehlen, Bolzanos Ethnoethik als ethische Unterbauung zu verwenden.)

28. duben 1979

„Při konečné redakci ‚Wegbereiter deutsch-slavischer Wechselseitigkeit‘, jak osvobozující pocit, že jsem lidstvu řekl to, co jsem říct chtěl.“¹²⁰⁰

(Bei der Schlußredaktion der ‚Wegbereiter deutsch-slavischer Wechselseitigkeit‘, welch ein befreiendes Gefühl, der Menschheit das gesagt zu haben, was ich sagen wollte.)

2. prosinec 1981

„Být komunistou pro mě znamená stát se lepším člověkem a snažit se vykonat mnohokrát více. Obvykle to znamená: ‚Být komunistou, jednat revolučně.“¹²⁰¹

(Kommunist sein heißt für mich, ein besserer Mensch zu werden und mal mehr zu leisten suchen. Gewöhnlich heißt es: ‚Kommunist zu sein, revolutionär zu handeln.‘)

Winterovo porozumění sobě samému v té podobě, jak se zrcadlilo v těchto deníkových zápiscích, odpovídalo nejméně z jedné velké části tomu, co naznačoval veřejný obraz. Stařec rozvíjel a nechal rozvíjet svůj obraz jako obraz průkopníka německo-slovanské vzájemnosti v hlubokém souladu se svou osobní identitou.¹²⁰²

1197 Bolzano-Winter Archiv, strojopis Winter – Pautsch: Humanistische Gedanken, s. 77.

1198 Tamtéž, s. 79.

1199 Tamtéž, s. 80. Věta je první větou delšího textu k danému datu.

1200 Tamtéž, s. 82.

1201 Tamtéž, s. 104.

1202 Srov. k tomu autobiografickou črtu o sobě jako jednom z průkopníků německo-slovanské vzá-

Cítil se nebo chtěl být komunistou ve smyslu idealistického stoupence komunistického ideálu, který si reinterpretoval křesťansky a bolzanovsky a který nepřímou a neveřejnou kritikou odmítal bojovný a dogmatický ateismus oficiální východoněmecké ideologie. Současně si byl vědom také institucionálního zkosnatění komunistických režimů a podobně jako komunisté po pádu východních režimů po roce 1989 do značné míry komunistický ideál odděloval od reality lidovědemokratických režimů středovýchodní Evropy. Ve skutečnosti bylo jeho myšlení myšlením racionalistického křesťana, sympatizujícího s komunismem jako s údajně „nutně nastupující“ a „lepší“ budoucností. Adjektivum „lepší“ tady znamenalo „ideální“ a sousloví „nutně nastupující“ vyjadřovalo z marx-leninské teorie vyvozenou nutnost pohybu lidských dějin předurčenými etapami lidského vývoje ke komunistické společnosti.

Lidé, kteří se se starým, vždy stále emotivně debatujícím profesorem v té době osobně setkávali, upozorňovali především na jeho vášnivě vyjadřovaný souhlas se sociální politikou režimů východního bloku a údajně mírovým charakterem jejich zahraniční politiky.¹²⁰³ Pokud měla jeho východoněmecká existence rysy *ketmanu*, pak především v tom smyslu, že si Winter veškerá hesla, pojmy a ideologické poučky režimu naplnil vlastním a pro něj přijatelným obsahem. Umožňovalo mu to žít se zdánlivým odstupem a pýchou toho, kdo se domnívá, že ví, jak se věci mají. Zároveň tento způsob ideové adaptace nabízel přinejmenším částečnou vnitřní identifikaci s politickým režimem, ať už byl jakýkoliv.

V jednom významném bodě se ale jeho vnitřní identita pozdních deníků rozcházel s veřejným obrazem obráceného buržoazního vědce. V souladu s fanatickým ateismem komunistického režimu neměla široká veřejnost vědět nic o jeho hluboce náboženském naturelu, který nezapadal do obrazu ideálního socialistického učence. Winter se k němu v pozdních letech hlásil stále otevřeněji, nejvíce svou knihou o kacířích, a pointoval sem také strojopis deníkových záznamů. Nezdá se však, že by se mu dařilo v očích široké východoněmecké veřejnosti tento svůj obraz změnit.¹²⁰⁴

jemnosti, publikovanou místo doslovu v již zmiňovaném sborníku WINTER, Eduard – JAROSCH, Günter (eds.): *Wegbereiter der deutsch-slavischen Wechselseitigkeit*, s. 403–411.

1203 Tak např. Günter Mühlpfordt v dopise z 1. 11. 2004. Člen Staffelsteinu a pozdější významný historik sudetoněmeckého katolicismu Kurt A. Huber ve Winterově nekrologu zmínil, že Winter obvykle nevyprávěl nic bližšího o politickém systému NDR, avšak *bejahte den Sozialismus als der gerechtere, den Humanismus erfüllende Prinzip*. HUBER: Eduard Winter (1896–1982), s. 33.

1204 Parte s oznámením úmrtí Eduarda Wintera jej bude nadále slavit jen jako průkopníka německo-slovanské vzájemnosti a humanistu.

Am 3. März 1982 verstarb im Alter von 85 Jahren einer der Mitbegründer und prominentesten Vertreter der fortschrittlichen Geschichtswissenschaft der DDR

Akm. Prof. Dr. Eduard Winter

Aus bürgerlichen Verhältnissen stammend führten ihn seine humanistische Gesinnung, seine wissenschaftlichen Erkenntnisse und nicht zuletzt seine Begegnung mit sowjetischen Menschen zu neuen Positionen.

Nach Lehrtätigkeit an der Universität Prag folgte er 1947 dem Ruf an die Universität Halle-Wittenberg, deren Rektor er 1948 wurde. Von 1951 bis zu seiner Emeritierung war er Direktor des Institutes für Geschichte der Völker der UdSSR an der Humboldt-Universität zu Berlin.

Mehr als 25 Jahre war Prof. Winter eng mit dem Institut bzw. Zentralinstitut für Geschichte verbunden. Viele Jahre hat er die Arbeitsstelle für deutsch-slawische Wissenschaftsbeziehungen geleitet und wichtige Arbeiten angeregt. Zu einem Leitmotiv seines wissenschaftlichen und gesellschaftlichen Wirkens wurde die Freundschaft zur UdSSR. Groß ist die Anzahl seiner Veröffentlichungen zur Geschichte des gesellschaftlichen Denkens in Osteuropa und zur Geschichte des Vatikans.

Durch seine Forschungen zur Geschichte der deutsch-slawischen Wechselseitigkeit hat er in der DDR-Historiographie eine bedeutende Tradition begründet.

Prof. Dr. Winter war Mitbegründer und erster Landesvorsitzender der Gesellschaft für deutsch-sowjetische Freundschaft im ehemaligen Land Sachsen-Anhalt. Er pflegte seit mehr als drei Jahrzehnten die enge freundschaftliche Zusammenarbeit mit den Historikern der UdSSR.

Von der Regierung der DDR wurde Prof. Winter mit hohen staatlichen Auszeichnungen - dem Nationalpreis II. Klasse, dem Vaterländischen Verdienstorden in Silber und Gold - geehrt.

Wir werden dem hervorragenden Humanisten, Wissenschaftler und Lehrer stets ein ehrendes Gedenken bewahren.

Dr. Klaus Mammach
BGL-Vorsitzender

Prof. Dr. Horst Bartel
Direktor

Eduard Winter zemřel 3. března 1982 v Berlíně. Na hřbitově ve čtvrti Pankow, kde byl pochován, bylo na náhrobním kameni vytesáno Winterovo pozdní krédo *Amo, ergo sum!* Oficiální úmrtní oznámení označovalo zemřelého jako vynikajícího humanistu a připomínalo jeho zásluhy o rozvoj dějepisectví v NDR. [zdroj: ABBAW]

Exkurz: artikulace konkrétní vzpomínky

Přirozeným východiskem perspektivy Winterova autobiografického vyprávění byla identita socialistického učence, průkopníka mírového soužití evropských národů a „kacířského“, pokrokového křesťanského myslitele. Zbývá položit si ještě otázku, jak se utvářela některá konkrétní vzpomínka na určitou událost nebo určité období. Co všechno ovlivňovalo její výslednou podobu kromě aktuálního sebestopozornění autora a kromě obrany vlastního veřejného obrazu?

Lidská paměť není podobna fotografickému záznamu, vzpomínka není náhle zpětné vyvolání minulého času. Vzpomínka je paměťová struktura, která v sobě odráží elementy životní pouti vzpomínajícího od okamžiku, na který je vzpomínáno. Domnívám se, že za příhodných pramenných okolností lze autobiografickou vzpomínku sledovat v jejích proměnách až k samému jádru, tedy k podobě, kterou vzpomínka získala, když byla poprvé artikulována. O to se pokusím na příkladu Winterovy konkrétní vzpomínky na léta 1938–1945, protože právě toto temné období hrálo ve Winterově životopise důležitou roli z existenciálního i kariérního důvodu. Protože po roce 1945 musel Winter poměrně často obhajovat to, co dělal během nacistického režimu, dochoval se poměrně bohatý pramenný materiál, který historikovi nabízí výjimečnou možnost analyzovat proměnu konkrétní vzpomínky v průběhu několika desetiletí. Rád bych, aby si čtenář uvědomil, že mi nyní nejde o to, zda to, co Winter říkal, se vlastně stalo a zda to odpovídalo skutečnosti. Chtěl bych jen zjistit, zda a jak se obraz konkrétních minulých událostí vyvíjel ve Winterově autobiografické vzpomínce v průběhu několika desetiletí.

Vznikem konkrétní Winterovy vzpomínky na protektorát a 2. světovou válku jsem se již před lety zabýval.¹²⁰⁵ Neměl jsem však zdaleka údaje o všech Winterových autobiografických textech. Na dřívější výsledky však mohu navázat. Vycházel jsem tehdy z toho a stejně budu postupovat i nyní, že paměťové jádro zapsané vzpomínky vznikalo organicky v apologetických zápasech o vědecké přežití po roce 1945. Vznik konkrétní vzpomínky neměl událostní charakter, šlo o dlouholetý proces, který lze sledovat od prvních poválečných měsíců až do sedmdesátých let 20. století. Celý proces přitom nepřipomínal utváření palimpsestu, ale spíše by jej bylo možno přirovnat k usazování sedimentů kolem prvotně dané struktury.

Prvotní struktura vzpomínky byla výsledkem nejstarší artikulace autobiografického vyprávění. Pocházela z let 1945 až 1947 a lze ji sledovat ve třech nepublikovaných textech, v nichž se Winter snažil obhájit své lidské i vědecké renomé před označením, že byl aktivním vědeckým stoupencem a přísluhovačem Hitlerovské

1205 Poprvé jsem se otázkou Winterových autobiografií bez vědomí o existenci čtvrté verze a vzniku vzpomínky na protektorát a válku pokusil analyzovat v článku Potíže s životopisem. K „případu“ historika Eduarda Wintra.

ho režimu.¹²⁰⁶ Tuto nejstarší artikulaci vzpomínky by bylo možno označit za autobiografickou konstrukci nevinnosti. Na její hodnověrnosti závisela Winterova poválečná vědecká kariéra ve Vídni i v lidově demokratickém Německu. Nejstarší artikulaci lze sledovat ve dvou nepublikovaných apologetických textech a v jednom dopise. Později, v opakování životopisných vyprávění při prosazování vědecké kariéry v NDR, se prvotní vzpomínková struktura utvrzovala do pevného jádra, jež se více neproměňovalo. K tomuto jádru postupem let dosedaly další vzpomínkové sedimenty. Tyto sedimenty měly různorodý původ. Skládaly se především z doplňujících svědectví, která si Winter shromažďoval pro potvrzení dobrého vztahu k Čechům,¹²⁰⁷ z informací, které se o sobě Winter sám dozvěděl z jiných zdrojů a hodily se mu do apologetického výkladu, a nakonec také z konkrétních obrazů života v nacionálněsocialistickém režimu. Někdy byly tyto sedimenty výsledkem konfrontací s informacemi, které o jeho působení v době nacionálněsocialistického režimu prosáky po roce 1945 do médií a mnohdy se značně rozcházeły s Winterovou vlastní interpretací.

Prvním z těchto textů nebyla Winterova nejstarší autobiografie z června a července 1945, protože ta se omezovala pouze na léta první československé republiky. Souběžně s ní ale vznikl také text nadepsaný v dochované verzi *Meine Tätigkeit 1938–1945*, který je první Winterovou ucelenou apologií působení za protektorátu.¹²⁰⁸ Podle zlomku opisu z Winterovy berlínské pozůstalosti text vznikl 2. července 1945 v Praze pro jistého Dr. Lesera, snad předsedu rakouského repatriačního výboru, který Winterovi sliboval podporu v jeho úsilí získat profesuru na Vídeňské univerzitě.¹²⁰⁹

Winter se v textu prezentoval jako předválečný člen mnoha protinacistických organizací vědeckého a katolického charakteru a rovněž přítel mnoha židovských kolegů, který proto pociťoval nemilost gestapa okamžitě po německém obsazení

1206 Nepochybuji, že podobných apologií existovalo více. Mně se však podařilo nalézt pouze tyto tři. Jejich výpovědní hodnota je velká nejen s ohledem na analýzu artikulace vzpomínky, ale i jinak nebude možné jednotlivé informace v nich sdělené ignorovat v tradičním životopisném výkladu v druhé části knihy.

1207 Sem např. patří již zmíněná již zmíněná vlastnoručně podepsaná potvrzení o dobrém vztahu k Čechům za okupace od historiků Mileny Linhartové a Vladimíra Sojáka a emeritního primáře K. Šlechty z února 1947 (z posledního potvrzení se dochoval pouze průvodní dopis) uchovaná v ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158. Mezi nimi paradoxně figurují také potvrzení o Winterově nenacistickém jednání během okupace od K. M. Swobody a W. Wezsäckera, tedy od lidí, kteří stejně jako Winter patřili k intelektuální elitě okupačního režimu. Winter sám zase na oplátku totéž potvrzoval K. M. Swobodovi do Vídně, a tak se nevinnost kolektivně utvářela v síti svědectví „neviných“.

1208 Text se v úplně podobě dochoval v podobě opisu pro východoněmecké ministerstvo vnitra z 30. 4. 1953. BStU 12253/92, folio 73–76. Kromě něj se dochoval ještě jiný zlomek. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, zlomek opisu textu *Meine Tätigkeit während der Okkupationszeit 1938–1945*, datovaného v Praze 2. 7. 1945. Opis byl vytvořen pro některou z dřívějších verzí publikované autobiografie a obsahuje vpisky a úpravy související s její přípravou.

1209 Viz také WINTER, Eduard: *Mein Leben*, s. 149.

československého pohraničí v roce 1938. Jeho významná kniha z roku 1938 byla prý počátkem roku 1939 gestapem zabavena a pouze studijní pobyt v Itálii v březnu 1939 ho zachránil před zatčením. Kromě vnějších problémů se podstatně zhoršil jeho vnitřní vztah k římskokatolické církvi. Winter prý poznal, že skutečná reforma církve není možná, že úzké propojení politiky a náboženství je dlouhodobého charakteru. Slib celibátu katolických kněží považoval v podstatě za nemravný požadavek. Proto se vzdal profesury na Teologické fakultě a oženil se. Od té chvíle mu šlo pouze o vědecký výzkum. I přesto zůstávalo nepřítelství ze strany gestapa a nacionálněsocialistických svazů docentů a studentů nezměněné (o kus dál v textu zmínil, že právě tyto dvě organizace způsobily, že mu jeho docentské místo na Filozofické fakultě nebylo prodlouženo).

Winter pro rakouského repatričního úředníka zdůraznil, že odpadlické hnutí od katolictví, které bylo od jeho kroku nacistickými státními a stranickými orgány očekáváno, se nekonalo navzdory tomu, že v tisku byla prý o tom bez jeho vědomí uveřejněna vysvětlující informace. Toto „vysvětlení“ prý ostatně neodpovídalo skutečnosti. Winter nadále zůstal katolíkem a platil církevní daň. Pozitivní na tom všem prý bylo, že s ním žádný římskokatolický věřící nechtěl udržovat kontakty. A protože se sám, pokud možno, obdobným kontaktům vyhýbal, jak stále poněkud nejasně dodal (analytik Stasi si větu později podtrhl), nemohl být ani zneužit ke špiclovským účelům gestapa.

Pak v textu následovala pasáž, která měla objasnit, jak se mu podařilo získat univerzitní profesuru v roce 1941. V červenci 1945 bylo jistě i méně zasvěcenému úředníkovi zřejmé, že bez aktivní kolaborace s totalitárním režimem nebylo během války nové profesorské místo prakticky možné získat. Winter vysvětloval, že profesuru na Filozofické fakultě i ředitelství v univerzitním semináři získal jen proto, že prý jeho knihy znal podstatní sekretář v Úřadu říšského protektora Dr. von Burgsdorff (osobní jméno neuvedl), který mu pomohl. Když už prý režim nemohl využít Winterova odpadlictví od katolické církve, měly být využity jeho badatelské schopnosti. Winter pak popsal, jak se to údajně stalo. Univerzitní seminář, který vedl, byl z hlediska spolufinancování spojen s nově vznikající Říšskou nadací pro vědu v Praze, jež nesla po zavraždění Heydricha jméno tohoto zastupujícího říšského protektora. Vedoucím nadace byl profesor H. J. Beyer, který Wintera podle doslovného vyjádření „bud' z neschopnosti, nebo z lhostejnosti“, protože i on byl údajně nakonec „odpůrcem nacionálního socialismu“, ponechal nerušeně pracovat na badatelských projektech, které neměly vůbec nic společného s tendenční nacionálněsocialistickou vědou.

A tak prý mohl Winter dokončit velký projekt dějin rakouského reformního katolicismu a publikovat ho jako josefinismus bez jakýchkoliv „koncesí vůči mocipánům“. Winter hájil netendenčnost svého výzkumu tím, že se i nadále zabýval studiem života i díla Bernarda Bolzana (vysloveně hovořil o Bolzanově „komunistickém“ spisu O nejlepší státě). Činil tak i přesto, že před Bolzanovým pojetím

národa varoval – jak Winter připomněl – říšský ministr výchovy Bernard Rust při otevření německých vysokých škol v roce 1939. Kromě Bolzana byl prý druhým výzkumným záměrem těchto let pokus historicky analyzovat vztah římské kurie k Rusku. Prohlásil, že o tomto vztahu v 19. století dvakrát přednášel před Německou akademií věd v Praze, čímž patrně chtěl podpořit od začátku vyvolávaný dojem, že jeho vědecké zapojení v institucích režimu bylo jen výsostně odborné a apolitické.

Jeho postavení v protektorátu, jak bylo v textu líčeno, by se dalo souhrnně označit prostřednictvím sousloví *persona non grata*. Nebyl údajně hoden z hlediska nacistického režimu větší pozornosti, a proto také v těchto letech neobdržel žádné vyznamenání. Sám si také neuvědomoval nějaké vlastní provinění. Nikdy se přece na nikom nespravedlivě neobohatit, nikomu neublížil, nebyl členem strany ani dalších nacistických organizací (dokonce prý ani stranické sociálně-charitativní organizace). Aniž by to blíže rozvedl, tvrdil, že Čechům a židům údajně pomáhal nebo se snažil pomáhat, jak jen mohl. Protože tedy žádné provinění necítil, vrátil se v dubnu 1945 z Tyrolska zpět do Čech. Kromě toho chtěl ochránit před zničením sbírky knih a archiválií ve svém pražském ústavu i studijním domě v Liběchově. Údajně se vrátil proto, aby vše mohl řádně předat českým úřadům. Rakouský úředník měl dokonce nabyt představ, že tímto svým záměrem jednal v podstatě protirežimně. Winter zmínil, že se tím protivil vůči tajnému nařízení odvézt veškerý materiál do bezpečí na západě, aby nemohl být využit nepřítelem. Sám se však prý sovětských vojáků neobával, a naopak od nich očekával podporu svých výzkumných úkolů. I proto s nimi a s polskými vojáky ihned navázal přátelské vztahy.

Můžeme předpokládat, že zhruba takto Winter argumentoval v prvních měsících po válce v Praze i ve Vídni. Už toto líčení však mohlo budit pochybnosti o skutečné míře Winterova zapojení do fungování nacionálněsocialistického režimu. Kdo například mohl očekávat od Winterova odchodu z katolické církve odpadlické hnutí mezi sudetskými Němci? Chtěl se prý Winter vyhýbat stykům s jinými katolíky, aby se nemohl stát špiclem? Snad, ale špiclem koho měl být? A jak se mu podařilo dostat se ke třetímu nejvýznamnějšímu muži v Úřadu říšského protektora, Brigadenführerovi SA Kurtu von Burgsdorffovi? A v neposlední řadě, jak se vlastně stalo, že osoba, které údajně nebylo důvěřováno, byla zasvěcena do „tajných“ nařízení nacistického režimu?

Podobné nejasnosti a rozpory v životopisu byly rozpoznány i ve Vídni, kam v pozdním létě Winter dorazil, a od podzimu 1945 ohrožovaly jeho úsilí stát se na Vídeňské univerzitě profesorem východoevropských dějin. V katolickém tisku se brzy objevily krátké noticky, že nedávný sudetoněmecký nacist Eduard Winter nyní s podporou levicových politických kruhů a s pomocí sovětské vojenské administrativy míří na Vídeňskou univerzitu. Winterovi se kupodivu dařilo nad ním se stahující mračna po celý první rok vídeňského pobytu úspěšně rozhánět tím, že zprávy interpretoval jako výraz klerikální záště a nenávisti vůči reformněkatolickému protivníkovi. Teprve v prosinci 1946, když už figuroval v návrhu

na obsazení místa profesora na Katedře východoevropských dějin na prvním místě, byla důvěra sovětských okupačních úřadů otrěsena zásadněji. Rozhodující okamžik zřejmě nastal, když podobné zprávy přišly oficiální cestou i z Československa a to, co dosud bylo vnímáno jako pomluva, obdrželo charakter úředního potvrzení.¹²¹⁰ Winter tak prožil přelom roku 1946/1947 zpytováním svědomí a přípravou na rozhovor se sovětskými okupačními představiteli.¹²¹¹ Výsledkem tohoto úsilí byl pětistránkový text o „spolupráci s minulým režimem“, který Winter sovětským orgánům zaslal společně s několika příloženými publikacemi k prostudování.¹²¹² Jde o text, který byl přepracovanou a značně rozšířenou verzí staršího textu pro rakouské úřady.¹²¹³ Není překvapením, že základní struktura obou textů je téměř

1210 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, Leo Stern Winterovi 24. 12. 1946 (Videň): *Du wirst da von einem Mann (dessen Namen mir entfallen, weil ich dieses Schreiben nur überflog, den ich aber Dir werde später nennen können), der in Prag verhaftet ist, der engsten Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime bezichtigt. Eine schwere Anschuldigung, umsomehr, als sie von einer offiziellen Stelle an eine hiesige Stelle geleitet ist. Ich habe das auf das übliche und üble Treiben einer gewissen Seite gegen Dich zu reduzieren versucht, muss aber gestehen, dass es mir nicht ganz gelungen war. Was ich erreichen konnte, war eine absolut objektive, unvoreingenommene Untersuchung dieser Angelegenheit und soweit ich mich auf Menschen verstehe, stehen die Dinge nicht ungünstig. Du wirst aber alle Energie zusammennehmen müssen, um auch diese Hürde zu nehmen und ich bin überzeugt, dass es Deiner Kampfnatur sicherlich auch gelingen wird.* Neznámý člověk z úvodu citátu byl nepochybně bývalý vedoucí pražského oddělení SD Jacobi, který 2. 12. 1946 vypovídal o E. Winterovi. ABS, Ústředna Státní bezpečnosti, sg. 305-638-2, s. 83–84.

1211 WINTER: *Mein Leben*, s. 174. Winter uvádí 1. 12. 1946 a 1. 1. 1947. Jednání s M. A. Poltavským z okupační sovětské vojenské správy prý proběhlo ve Vídni 6. 1. 1947 a podle Wintera dopadlo úspěšně. Moisej Anatoljevič Poltavskij, sovětský důstojník, Winter ho označuje v korespondenci i vzpomínkách stále jako majora, ale působil již jako plukovník-poručik. Viz MUELLER, Wolfgang – SUPPAN, Arnold – NAIMARK, Norman M. – BORDJUGOV, Gennadij (eds.): *Sowjetische Politik in Österreich 1945–1955. Dokumente aus russischen Archiven.* Wien 2005, s. 475.

1212 17. ledna 1947 zaslal Winter vysvětlující text s přílohami plukovníkovi M. A. Poltavskému s díky, že to je právě on, historik a člověk, s nímž Winter spolupracoval také v souvislosti s ustanovováním historických oddělení v nové kulturně-vědecké organizaci Institut für Wissenschaft und Kunst ve Vídni, kdo má posuzovat Winterovu činnost a publikace: *Bitte bedenken Sie bei der Lesung meiner Arbeiten in welcher Lage ich mich befand und dass die Zeitschriften Artikel von der Schriftleitung ausserdem durch Unterstreichungen, Wegstreichungen und neue Zusätze willkürlich verschärft und verstümmelt wurden. Alle meine Werke kämpfen gegen den für Fortschritt der Menschheit gefährlichen reaktionären politischen Katholizismus. Ich ging deswegen der für den Fortschritt kämpfenden Roten Armee trotz aller gegenteiligen Weisungen entgegen und bot der fortschrittlichsten Macht der Welt, der Sowjetunion, meine Forschungskräfte an. Es war mir deswegen eine grosse Freude das Kollektiv für die Geschichte Russlands und der Arbeiterbewegung in Wien aufbauen zu können.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158.

1213 Text se dochoval ve dvou verzích. Jedna Winterem vytvořená verze se nachází v berlínské pozůstalosti a jedna verze opisu již opsaného textu leží mezi materiály Stasi o Eduardu Winterovi (původ opisu není zřejmý). ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158, *Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime.* Na již zmiňovaném zlomku opisu *Meine Tätigkeit während der Okkupationszeit 1938–1945* byl pod datem škrtnut přípis, že text byl přepracován v lednu 1947 pro mjr. Poltavského. Druhá verze viz BStU, MfS, 12253/92, folio 80–86, *Meine Zusammenarbeit mit dem vergangenen Regime 1938–1945* (opis). Text z pozůstalosti je starší, jako by přípravnou verzí textu pro sovětské úřady ve Vídni (obsahuje ruční vpisky, které jsou ve druhé verzi již v hlavním strojopisném textu), zatímco u opisu v materiálech Stasi se zdá, že zdrojovým textem byl hotový text pro sovětské okupační úřady ve Vídni.

totožná. Rozdíly jsou především v akcentu, který vyplýval z toho, s kým Winter mluvil. Nyní se Winter obracel na sovětského důstojníka a komunistu majora M. A. Poltavského. Winter se proto rozhodl pro obrannou strategii prostřednictvím argumentace v antiklerikálním duchu. S ohledem na informace, které z Prahy přišly o jeho spolupráci s Úřadem říšského protektora a činnosti v Říšské nadaci Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze,¹²¹⁴ byl Winter na rozdíl od červencového textu také konkrétnější a podrobnější.

Text vynechával předválečné instituce, v nichž Winter podle prvního textu působil, a začínal tím, že prý věděl od dvou kolegů, profesora Katkova z Oxfordu a profesora Borodajkewycze z Vídně, že byl bezpečnostními složkami nacistického režimu registrován jako potenciální nepřítel. Jeho knihy byly zabaveny a nakladatel přišel o koncesi, zatímco on sám ztratil možnost působit na Filozofické fakultě. Podobně jako v textu z července 1945 tvrdil, že již nedokázal dále snášet politické snahy římského katolicismu a osobně také nemohl déle vystát „tíži“ údajně „nemravného“ celibátu. Dostal se prý do situace, kdy byl mezi dvěma nebezpečími – z jedné strany prý katolická církev hrozila exkomunikací, z druhé strany hrozily bezpečnostní složky režimu koncentračním táborem. Tady poprvé Winter použil deníkový citát, který měl tento pocit ilustrovat a objevoval se i v pozdějších verzích: „Když se ráno probudím, nevím, budu-li dnešního dne exkomunikován, nebo zda mě pošlou do koncentračního tábora.“¹²¹⁵ A pak, což měl sovětský důstojník zřejmě ocenit jako lidsky správné, pochopitelné a konsekventní jednání, vystoupaly pochybnosti a výčitky svědomí na nejvyšší míru. Mělo se mu narodit dítě. Winter se proto po těžkém vnitřním konfliktu rozhodl opustit Teologickou fakultu. Na rozdíl od staršího textu byl ale vynechán odkaz o tom, že tím nenapomohl možnému odpadlickému hnutí. Zato opět zdůraznil, že zveřejnění zprávy o jeho odchodu z Teologické fakulty od něho odvrátilo všechny katolíky, takže se údajně stal neupotřebitelným pro eventuální spolupráci s gestapem při dohledu nad katolíky. Winter si dokonce posteskl, že zpráva se šířila tak rychle, že měla v roce 1941 negativní dopad na pokračování jeho mnohaletého pravidelného studia ve vatikánském archivu.

Když se pak v únoru 1941 Winter oženil, přišlo „vypovězení z římskokatolické církve“. Na rozdíl od textu z července 1945 však nezmínil, že z církve ve skutečnosti nevystoupil a že nadále zůstával plátcem církevní daně. Winter pak rychle odklonil apologetickou argumentaci z církevně-politické i přirozeně lidské roviny do vědecké roviny. Právě tehdy začal „těžký existenční zápas“. Argumentace však nespojovala existenční zápas se zajištěním nově nabyté rodiny, jak by se na základě předchozí argumentace dalo očekávat, ale jak Winter zdůraznil, s touhou i nadále „sloužit“ vědě, neboť vědeckému výzkumu byl „vášnivě oddán“.

1214 Konkrétní podoba informace pro sovětské vojenské úřady není známa.

1215 BStU, MfS, sg. 12253/92, folio 80.

Taková byla podle Wintera v lednu 1947 výchozí situace jeho „spolupráce s minulým režimem“. V další části textu tedy znovu podrobně rozvedl, jak se mu podařilo získat profesuru. Vedle již dříve zmiňovaného podstatního sekretáře Burgsdorffa zmínil novou postavu – „vlivného spisovatele“ Antona Holzera. Winter v závorce uvedl i příjmení Hartl. Tento Holzer (Hartl) prý vzal Wintera pod ochranu před nacionálněsocialistickými svazy docentů a studentů a zprostředkoval nejen nakladatele pro Winterovu knihu o Ukrajině, ale dokonce prý i podporu v nově vznikající Heydrichově vědecké nadaci. Její vedoucí profesor Beyer měl údajně jako bývalý evangelický teolog zájem na Winterových pracích. Na vlastním duchovním i hospodářském vedení nadace se Winter prý ale ani trochu nepodílel.

V zájmu co největší podrobnosti pak vyjmenoval některé spolupracovníky, kteří působili v jeho univerzitním semináři, vedeném prý zároveň jako ústav Heydrichovy nadace. Omlouval sebe i svého dřívějšího učitele ukrajinštiny, jistého ukrajinského emigranta Ing. Hrabynu, který prý žil ve velké nouzi a potřeboval pomoc. Hrabyna prý patřil k tomu „typu idealistických emigrantů, kteří ztratili smysl pro skutečnost“. Jako pravoslavný věřící to byl on, kdo Wintera měl zasvěcovat do konkrétní problematiky, podstaty a tajů ortodoxní církve. Winter tak prý našel asistenta, na něhož byl doslova odkázán při rešerších ruských a ukrajinských pramenů při přípravě nejnovějšího Winterova velkého výzkumu o historii vztahu Ruska a Moskvy. Major Poltavskij ostatně věděl, že Winter na stejném tématu pracoval i ve Vídni v nově zřízeném a rakouskou levicí i sovětskou vojenskou administrativou podporovaném Ústavu pro vědu a umění (IWK).

Nemenší pozornost byla věnována druhému asistentovi. Díky němu se Winter údajně „cítit takřkajíc pod nejvyšším dohledem českého odbojového hnutí“. Tímto asistentem byl Vladimír Soják, mladý student historie, který byl Winterovi přidělený z bývalého československého Historického ústavu. Soják byl podle Wintera textu „národně uvědomělým Čechem, který byl skrze svého učitele [Alberta] Pražáka, vůdce českého hnutí odporu, s tímto odporem ve spojení“. A Winter to tehdy údajně věděl.¹²¹⁶ Přesto mu prý svěřil na starost správu knih a archiválií, které byly Heydrichovou nadací zabaveny a přiděleny jeho semináři. Společně s další jeho asistentkou Dr. Armsenovou, pomáhal Soják s vydáním knihy o josefinismu a vyhotovil její český překlad. Winter připomínal, že kniha byla v české podobě na přelomu let 1946–1947 stále prodávána v pražských knihkupectvích. To prý svědčilo o tom, že jeho vědecké výzkumy nebyly tendenční.

Winter pak pokračoval výčtem svých antisystémových aktivit. Zaštiťoval se poválečným citátem z dopisu jednoho pražského studenta, který si vážil jeho „v pravdě

1216 Později bude Winter Čestmíru Amortovi v soukromém dopise dokonce také tvrdit, že Sojaka na přání české historičky zachránil před válečným nasazením tím, že si ho vzal k sobě do ústavu Heydrichovy nadace, ba dokonce mu prý v roce 1943 nebo 1944 v důvěrném rozhovoru naléhavě radil, aby Soják vstoupil do české komunistické strany. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, koncept dopisu Amortovi z 21. 10. 1963.

humánních“ a politicky „nekonjunkturálních“ názorů o východoevropských otázkách. Kromě toho připomněl několik přednášek pro českou protektorátní mládež v intencích myšlenek Josefa Pekaře („nějak jinak to nebylo možné“), pro kterou chtěl prý vytvořit zvláštní seminář českých dějin. Jeho návrh však měl vedoucí pražské bezpečnostní služby (SD) Jacobi po delším rozhovoru odmítnout. Právě Walter Jacobi, který před pražskou bezpečností vypovídal v prosinci 1946, byl nejspíše onou osobou, kvůli níž se lednové setkání s Poltavským konalo. Winter si vzpomněl, že právě tento mocný muž kritizoval i jednu blíže nespécifikovanou Winterovu přednášku a tvrdil, že se vůbec zásadně rozcházel v názorech na český národ, takže skutečná spolupráce nebyla (ve smyslu nemohla být) možná.

Pokud se týkalo spolupráce s bezpečnostními složkami nacionálněsocialistického režimu, přiznal Winter, že k vedoucímu církevního oddělení pražského gestapa byl za celý čas povolán „asi šestkrát“. Nikdy však prý nemohl nic prozradit, protože po exkomunikaci a přerušení styků s církevním prostředím ani nic konkrétního nevěděl. Místo toho prý naopak využíval schůzek k příměluvě za zatčení kněží. Ovšem neúspěšně. Také jindy se prý snažil pomáhat politicky pronásledovaným. Stejně jako v prvním textu zmínil, že v roce 1938 pomáhal při odchodu jeho dlouholetého spolupracovníka židovského původu Dr. Emericha Franzise¹²¹⁷ do emigrace. Když byl požádán, zasazoval se o politicky pronásledované u státních zástupců a vyšetřujících soudců, čímž se vystavoval hrozbě, že sám bude považován za politicky nespolehlivého. Některé uvedené příklady Čechů, pro které prý tak učinil, Winter zmínil. Avšak jedním dechem dodal, že většinou byla jeho snaha marná. „Snažil jsem se pouze pomoci, nikoliv uškodit,“ uzavíral Winter tuto pasáž.

Hlavním záměrem testu bylo přesvědčit Poltavského, že se z jeho strany nedalo hovořit o kolaboraci. Pokud již prý byl nucen v zájmu vlastního bádání spolupracovat s režimní mocí, bylo to až po vybídnutí a nebylo možné se spolupráci vyhnout. Aktivní kolaborace to prý však nebyla. Je třeba říct, že Winter nepoužíval pojem „kolaborace“, jenž byl v politickém a historickém diskurzu používán po válce, ale hovořil o „spolupráci“. Jak z textu vyplývá, „spolupráce“ s politickým režimem podle jeho chápání by mohla být považována za odsouzeníhodnou, pokud se prokázalo, že se jednalo o uvědoměle aktivní, respektive nadšeně aktivistickou práci na budování nacionálněsocialistického režimu. Takovou angažovanost pro svou osobu ale důrazně odmítal a rozvinul argument, zmiňovaný již v prvním textu pro rakouského úředníka. Kdyby k takové činnosti z jeho strany docházelo, muselo by se to prý projevit na jeho kontaktech s nejvyššími představiteli strany a státu. Ale „s vlastními bonzy“, tedy vysokými funkcionáři strany a státu, se prý nescházel.

1217 K sociologovi Emerichu Franzisovi (1906–1994) viz POHL: Die Soziologen Eugen Lemberg und Emerich K. Franzis. V poznámce č. 224 autorka stručně na základě rozhovorů rodinné paměti „rekonstruuje“ Franzisův odchod do emigrace koncem roku 1938. Winterovo jméno se zde nevyskytuje, tím ovšem případné Winterovo angažmá není vyloučeno.

Vypočítal podrobně, že ani jeden říšský protektor mu nepodal ruku, ke státnímu sekretáři byl pozván dvakrát, přitom jednou to bylo v souvislosti se jmenováním profesorem, občas prý ho povolal jen kulturní referent, ministerský rada Zankl, aby ho vyzval k napsání článků, k nimž tento úředník údajně současně dodal detailní instrukce. Tyto články, které prý psal pouze tehdy, když musel (mělo jít asi o tři nebo čtyři pro časopis *Böhmen und Mähren* a dva novinové články o Komenském a svatém Václavovi), se pak prý v publikované verzi jen málo podobaly odevzdaným strojopisům, neboť byly prý redakcí přepisovány a v konečném vyznění značně radikalizovány. Čtenář se z vyprávění dozvěděl řadu zajímavých skutečností, které doplněny o přiložené ukázky působily přesvědčivě a bylo je možno považovat za pravděpodobné. Text vyvolával dojem, že autor kolaborujícím příslušivatelem politického režimu nemohl být, neboť ve skutečnosti nebyl aktérem, ale pasivním hráčem v komplikované hře, kterou se nedalo opustit.

Ve vědeckém výzkumu si Winter ale prý udržoval naprostou nezávislost. K dosvědčení tohoto tvrzení použil již známý argument, že bolzanovský výzkum byl v přímém rozporu s nacionálním socialismem. Jak však bylo něco takového možné pro ředitele Heydrichovy nadace? S tímto zřetelným rozparem se Winter musel vypořádat. Jako v textu pro rakouské úřady Winter sebevědomě prohlásil, že jen „lhostejnost a neznalost SD“, uklidněné Winterovým „vnějším začleněním“ do Heydrichovy nadace, mu umožnila pracovat na nezávislých výzkumech a publikovat je. Winterovi se podle apologického textu měl podařit dokonce ještě větší husarský kousek. Zatímco prý příslušníci SD bláhově věřili, že exkomunikovaného teologa využívají ke svým účelům, bylo tomu prý ve skutečnosti právě naopak: on využíval je, aby mohl pokračovat ve výzkumu a výsledky před jejich nevidoucíma očima dokonce publikovat. Vždyť oni prý ani nepoznali, že kniha o josefinismu byla údajně založena na stejném pokrokovém pojetí českých dějin jako v myšlení Masaryka a v dílech českého historika Kamila Krofity.

Klíčový argument byl v textu pro Poltavského stejný jako v textu pro rakouské úřady. Winter zopakoval celý řetěz již známých (byť lehce doplněných) informací, které vedly k tomu, že mu nacionálněsocialistický režim neudělil žádné vyznamenání. Nebyl ani členem NSDAP, ani jiné nacistické organizace, a v samém závěru války se proto vrátil z Tyrolska do Čech, protože si nebyl vědom žádného provinění. Naopak se postavil nacistickému nařízení odvézt s sebou ze země veškerý důležitý materiál do Salzburgu. Místo toho, aby tak učinil, navázal prý Winter okamžitě přátelské vztahy s vojáky Rudé armády a předal svou cennou odbornou knihovnu s veškerým zpracovaným vědeckým aparátem zástupcům českého Národního muzea. Přestože necítil provinění, v posledních slovech nepřímou přiznal, že ztrátou domova i svého postavení již přece dost zaplatil za „tu veskrze z mé [jeho] pozice pochopitelnou spolupráci“ s nacionálněsocialistickým režimem.

Apologetický text z ledna 1947 byl sestaven chytře a téměř sugestivně. Zdůrazňoval především badatelské schopnosti a vědeckou integritu, což odpovídalo

dosavadní zkušenosti sovětských vojáků s Winterem ve Vídni. Poltavskij z blízkosti sledoval jeho nasazení, s nímž se v řadách rakouské levice podílel na založení IWK.

Winter po tomto rozhovoru podporu sovětské administrativy opravdu neztratil. Bez něj by patrně nebyl myslitelný ani jeho přechod na univerzitu do Halle do sovětské okupační zóny Německa. Zdá se tedy, že Winter mohl být spokojen s úspěšností své vzpomínkové konstrukce. Ve skutečnosti byla úspěšná jen krátce, pokud vůbec. Připomeňme si o několik let mladší výroky jeho vídeňského komunistického kolegy a od počátku padesátých let 20. století významného marx-leninského profesora hospodářských dějin Leo Sterna¹²¹⁸, které svědčí spíše o tom, že tento vztah byl z mocnější strany vnímán jako čistě instrumentální. Materiály východoněmeckého ministerstva vnitra ukrývají zprávu o rozhovoru se Sternem z roku 1950, která zřetelně ukazuje, jaký obrázek si Stern o Winterovi vytvořil a jak ho šířil také na jednání nejvyšších orgánů SED: Winter byl jezuita, který odešel od řádu a byl povolán do „fašistického wehrmachtu“. Za války pak patřil k Heydrichovu kruhu a zřejmě byl také gestapácký agent.¹²¹⁹ V dopise stranickým soudruhům z téhož roku se Stern ostře distancoval od údajného „přátelství“ s tímto bývalým jezuitou. Předložil snůšku pravdivých fakt, neověřených domněnek a špinavých pomluv a vysvětloval, že o Winterovi naopak již v roce 1946 ve Vídni bylo známo, že patřil mezi „nacismem kompromitované intelektuály“, že byl pangermánem, který prý byl manipulován svou údajně nacisticky smýšlející ženou,¹²²⁰ že k odchodu z církve se rozhodl jen proto, že prý věděl, že od nacistů získá profesuru, že pak byl samotnými nacisty považován za jednoho z nich, ba dokonce že k šefovi pražského gestapa (SD) jej vážaly nějaké ne docela jasné vztahy.¹²²¹ Podle Sterna ale sověští představitelé pohlíželi na předložená „fakta“ značně velkoryse. Stern, zdá se, nevěřil ani slovo člověku, kterého před pár lety ve Vídni v korespondenci nazýval přítelem.

1218 Stern byl v Moskvě mimořádným profesorem novějších dějin na Prvním pedagogickém ústavu cizích jazyků, současně působil i na Lomonosově univerzitě a byl odpovědným redaktorem edice sebraných spisů klasiků marxismu-leninismu. Ve Vídni byl mimo jiné spolupracovníkem sovětské části Spojenecké kontrolní komise. K Leovi Sternovi viz východoněmecký, oficiální biografický portrét GRAU, Conrad: Leo Stern (1901 bis 1982). In: Wegbereiter der DDR-Geschichtswissenschaft. Biografien, Berlin 1989, s. 318–340, nedávný, nekritický text MEIER, Helmut (ed.): Leo Stern (1901–1982). Antifaschist, Historiker, Hochschullehrer und Wissenschaftspolitiker. Berlin 2002 a obdobně také výše citovaný OBERKOFER, Gerhard: Die Wahl von Leo Stern in die Deutsche Akademie der Wissenschaften (1955).

1219 BStU, MfS, sg. 12253/92, folio 63, zpráva z 8. 6. 1953 o rozhovoru s Leo Sternem.

1220 BStU, MfS, sg. 12253/92, Bd. 2, folio 91-94, dopis L. Sterna soudruhům B. Koenenovi, H. Bergovi, P. Wandelovi a W. Zeisserovi z 31. 7. 1950 (opis z 28. 4. 1953). Stern doslova psal, že ve Vídni věděl *b) dass er mit der kath. Kirche gebrochen hatte, nachdem er ein Kind von seiner jetzigen Frau (die Nazisse war) erwartete und nicht weil ihm die Last des Cölibat unsittlich erschien. Ausserdem hatte ihn seine Frau bei den diversen Nazistellen moralisch und politisch unter Druck gesetzt, sodass er keinen anderen Ausweg mehr sah, als sein Priesteramt niederzulegen.*

1221 Tamtéž.

Materiály bývalého východoněmeckého Ministerstva státní bezpečnosti prozradily, že Winter byl v hledáčku tajné policie průběžně od přelomu čtyřicátých a padesátých let a nejintenzivněji počátkem let šedesátých. Zaslepena ideologickými rámci komunistického režimu (antifašismus, antiimperialismus, antikaticismus) a špionážním viděním světa se Wintera nějaký čas marně snažila zařadit jako potencionálního agenta Vatikánu,¹²²² nebo dokonce i jako agenta USA, protože se dozvěděla, že za války se jeho jméno v nějaké informační zprávě údajně objevilo mezi americkými agenty.¹²²³

Z této nedůvěry vyrůstala stále znovu a znovu nezbytná a k smrti únavná potřeba obhajovat se. Konstrukce artikulované vzpomínky na roky války a nacionálně-socialistického režimu se petrifikovala. Koncem padesátých let se v zemích východního bloku v souvislosti s bojem proti tzv. západoněmeckému revanšismu rozšířily první podrobnější informace o síti institucí nacistického „východního bádání“, mezi nimi také o tom, co se dělo v Praze.¹²²⁴ Winter, nyní již etablovaný jako profesor východoevropských dějin na nejvýznamnější univerzitě v NDR, byl vystaven nevěřejnému tlaku ze strany některých marx-leninských kolegů, kteří požadovali, aby přistoupil k veřejné sebekritice o vlastní „hnědé“ minulosti. Nikdy na požadovanou veřejnou sebekritiku nepřistoupil, svou „odpověď“ však nepřestal promýšlet a o deset let později již při psaní autobiografie počítal s rozšířením znalostí o celé problematice politizovaného „východním bádání“ i o zmíněné Heydrichově vědecké nadaci. V důsledku toho se přitom proměnil obraz některých dříve zmíněných postav, např. právě u H. J. Beyera, který se z takřka protirežimního evangelického vědce stal vlivným představitelem nacistického vědeckého establishmentu, jak to více odpovídalo tehdejšímu i dnešnímu poznání. Avšak na Winterově celkově „nevinném“, „nechtěném“ a ryze „vědeckém“ postavení v rámci pražské nacistické vědy, jak byla poprvé popisována od prvních textů z roku 1945, se nezměnilo nic.

Na počátku šedesátých let jen doplnil díky informacím prominentního československého režimního historika Čestmíra Amorta (1922–2013) dosavadní výklad svého ohrožení nacionálně-socialistickým režimem o dosud neznámé údaje.¹²²⁵

1222 BStU, MfS, 12252/92 Bd. 3, informační zpráva o E. Winterovi z 23. 9. 1963. Ve zprávě bylo na základě podezření o možných přetrvávajících stycích s Vatikánem rozhodnuto pozastavit plánované udělení Národní ceny v roce 1963 a Wintera opětovně operativně „rozpracovat“ (jiné oddělení již dříve pro neprůhlednost vyšetřování zastavilo), čemuž měly nyní napomoci nové informace z českých archivů. V tomtéž svazku se nachází informační zpráva o E. Winterovi z 18. 9. 1961, v níž je na foliu 109 zachycena domněnka, že Winterovo „vystoupení“ z katolické církve v roce 1939 (sic) byla *vom vaticanischen Geheimdienst organisierte Aktion*.

1223 BStU, MfS, 12240/92, Bd. 4, folio 34, zpráva z 15. 7. 1963 o průběhu rozhovoru s Čestmírem Amortem.

1224 Například ve velice podrobném textu Karla Fremunda a v jeho edici dokumentů z činnosti Heydrichovy nadace bylo Winterovo jméno pečlivě vynecháváno.

1225 Pokoušel jsem se kolem roku 2002 kontaktovat Č. Amorta, ale můj dopis s dotazem na Eduarda Wintera zůstal bez odpovědi.

Amort, který je v české historické komunitě nechvalně znám tím, že si vymýšlel historická „fakta“ (např. partyzánské skupiny na Rožmitálsku), se v první, strojopisné verzi knihy o heydrichiádě věnoval Eduardu Winterovi na dvou strojopisných stranách. Jejich opis Amort v roce 1962 Winterovi zaslal, a tím se dochovala i v berlínské pozůstalosti. Z publikované verze Amortovy Heydrichiády byla však tato pasáž z neznámého důvodu odstraněna.¹²²⁶ Amort v nich Wintera zařadil mezi představitele „německých demokratických kruhů“, na kterého si údajně Heydrich počátkem roku 1942 stěžoval Bormannovi. Na konci předposledního válečného roku Winterovi údajně hrozilo velké nebezpečí kvůli intrikám profesora Theodora Oberländera (1905–1998), který prý v dopise poslednímu šéfovi nacistických tajných policejních složek Ernstu Kaltenbrunnerovi požadoval, aby byl Winter – doslovnou dikcí dochované korespondence mezi Winterem a Amortem – „likvidován“.¹²²⁷ Později bude Winter hovořit o „zvláštním zacházení“ (*Sonderbehandlung*), které mu prý hrozilo, což jak známo byl nacistický eufemismus pro politickou vraždu. Díky Amortovi Winter také znal přesné znění zprávy pražské služebny SD o Winterově odchodu z Teologické fakulty.¹²²⁸

Získané informace považoval Winter za obzvláště důležité. V jeho očích se dobře doplňovaly s jeho artikulací vzpomínky na léta 1939–1945 a potvrzovaly ji. Amort si jeho srdce získal natolik, že jím byl v dopise z října 1963 osloven „milý příteli“. Není úplně jasné, z jakého důvodu Amort Winterovi do Berlína psal, ale podle Winterovy odpovědi se zřejmě ptal na nějaký blíže nespecifikovaný Winterův dopis státnímu sekretáři K. H. Frankovi. Winter mu proto koncentrovaně vložil svůj příběh, „jak to ještě měl ve vzpomínce“.¹²²⁹ V celém nám jinak již známém příběhu překvapivě vystupují nové postavy a podrobnosti. Jednou z nich byl historik Heinrich Srbik, prezident vídeňské Akademie věd, který prý působil jako Winterův vlivný, byť skrytý ochránce v pozadí. Významnou negativní roli pak získal moravský katolický historik a intelektuál konzervativního ražení Bohdan Chudoba (1909–1982), který žil od roku 1948 v exilu ve Španělsku a v USA a v komunistickém Československu platil za „klerofašistu“.¹²³⁰ O to věrohodněji patrně upřívění působilo na československého komunistu.

1226 AMORT, Čestmír: Heydrichiáda. Praha 1965.

1227 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 551, první strojopisný koncept (se škrty a ručně psanými poznámkami) Winterova dopisu Amortovi z 21. 10. 1963.

1228 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 551, Amort Winterovi 22. 7. 1962, a tamtéž, výsledný strojopisný koncept Winterova dopisu Amortovi z 21. 10. 1963. Hledání většiny dokumentů, o nichž Amort s Winterem mluvil, bylo však kromě zprávy SD dosud bezvýsledné.

1229 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, průklep dopisu Wintera Amortovi z 21. 10. 1963. Přípravný koncept tohoto dopisu svědčí o tom, že Winter výklad usměrňoval tak, aby navazoval na paměťové jádro své dosud artikulované vzpomínky.

1230 Bohdan Chudoba (1909–1982) nejnověji k němu portrét Jiřího HANUŠE: Bohdan Chudoba: the Tragic Story of a Talented Man. Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen = Prague Eco-

„K mému osudu v Čechách 1941/1945 přispěl rozhodně výpad mého ‚přítele‘ Bohdana Chudoby (v současné době v USA), který by mě ve svém klerikálním fanatismu býval ještě v červenci 1945 rád přivedl do tábora nucených prací.¹²³¹ V roce 1941 mě ‚rehabilitoval‘ podobným útokem v klerikálně-fašistickém [časopisu] Řád. To byl ten háček, na který podstátní sekretář Burgsdorff navlékl mou ‚rehabilitaci‘. Dostal za úkol od známého rakouského historika Heinricha Srbika, obdivovatele mých ‚1000 let duchovního zápasu‘, aby mě chránil. Jak nezbytná byla tato ochrana, ozřejmilo se mi teprve díky Vaším poznámkám v Heydrichiádě. Burgsdorff si mě nechal zavolat po [vydání] Chudobova článku, v němž se tvrdilo, že jsem byl vždy nepřítelem českého lidu a katolické církve, čímž se [Chudoba] dokonce v červenci 1945 chlubil, a sdělil mi, že už mě dále nebude moci chránit, když toho útoku nevyužiji [ve svůj prospěch] a neobrátím se na Franka.“¹²³²

Na rozdíl od jiných postav, které se v prvotní artikulaci vzpomínky pouze mihly (např. Taras Borodajkewycz),¹²³³ zůstane od této chvíle Bohdan Chudoba její trvalou součástí. Již nikdy však nebude podána tak, jak ji Winter vyložil Amortovi.

Vraťme se ovšem ještě jednou do roku 1947 ke třetímu textu, který zrcadlil prvotní strukturu Winterovy artikulované vzpomínky na nacionálněsocialistický režim. Tímto textem je dopis prelátovi Karlu Hilgenreinerovi, témuž staršímu kolegovi z Teologické fakulty v Praze, který stal u jeho akademických počátků.¹²³⁴ Příčinou dopisu byl článek, publikovaný ve vídeňském týdeníku Freiheit 1. února 1947. Winter se podle ručně psané poznámky na dochovaném průklepu dopi-

monic and Social History Papers 19, 2014, s. 77–86. In: http://digitool.is.cuni.cz/R/-?func=dbin-jump-full&object_id=1351578&silos_library=GEN01 (cit. 20. 10. 2016)

1231 Winter tady narážel na novinový článek Kořen zla. Blíže viz kap. V hodině porážky.

1232 *Zu meinem Schicksal in Böhmen 1941/45 hat vor allem entscheidend der Vortstoß meines ‚Freundes‘ B. Chudoba (gegenwärtig USA) beigetragen, der mich Juli 1945 in seinem klerikalen Fanatismus gern in Zwangsarbeitslager gebracht hätte. 1941 ‚rehabilitierte‘ er mich durch einen ähnlichen Angriff im klerikal-faschistischen Rad. Das war der Haken, an dem Unterstaatssekretär Burgsdorff meine ‚Rehabilitierung‘ anhängte. Er hatte von dem bekannten österreichischen Historiker Srbik, ein Bewunderer meines ‚1000 Jahre Geisteskampf‘, den Auftrag erhalten, mich zu schützen. Wie notwendig solcher Schutz war, wurde mir erst durch Ihre Hinweise in den Heydrichiada ganz deutlich. Burgsdorff ließ mich nach dem Aufsatz von Chudoba, in dem er erklärte ich sei immer schon ein Feind des tschechischen Volkes und der kath.[olischen] Kirche gewesen, und dessen er sich ja Juli 1945 rühmte, kommen und stellte mir vor, daß er mich nicht weiter schützen könne wenn ich nicht die Gelegenheit dieses Angriffes benütze und mich an Frank wende.* ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, průklep dopisu Wintera Amortovi z 21. 10. 1963. V konceptu tohoto dopisu stálo navíc, že Burgsdorff Winterovi sdělil, že revue Řád bude pozastavena. Zde šlo očividně o omyl, protože revue dál vycházela až do roku 1944 a v knihovnách dochované ročníky 1940 a 1941 nejvíce známky cenzorských zásahů. Spíše šlo o časopis Obnova, kde Chudobova recenze vyšla.

1233 Taras Borodajkewycz se v polovině šedesátých let stal v Rakousku symbolem antisemitismu, přezívaného velkoněmectví a pravicového extrémismu. Winter, který si s přítelem z německonacionálního katolického prostředí třicátých let ve Vídni i nadále příležitostně korespondoval, ho již ve vzpomínce nebude jmenovat.

1234 BArch Berlin, DÝ 30/IV/11v2864, folio 8–12, průklep nedatovaného dopisu E. Wintera s ručně psanou poznámkou, že adresátem byl Karl Hilgenreiner.

su domníval, že autorem nepodepsaného článku byl „pravděpodobně nebo jistě“ právě Hilgenreiner, o třicet let později již o tom ale pochyboval a dřívější autor se stal iniciátorem a hlavním zdrojem informací.¹²³⁵ Článek nazvaný Ještě jednou Eduard Winter (*Noch einmal Eduard Winter*) hovořil o „kolaborantovi, který učinil před nacionálním socialismem tak mnoho úklonků“. Lze prý jen s úžasem pozorovat, že ten samý člověk „chce hrát roli na duchovním poli také v dnešním Rakousku“. Winter byl označen za „naprosto zdatného a zasvěceného hlavního aktéra sudetoněmeckého nacismu“, „přesvědčeného ctitele nacistů“, stoupence „všeněmectví“ (*Alldeutschland*) a zavilého nepřítel Rakouska, který přivedl mládežnické katolické hnutí Staffelstein k Hitlerovi a který se již údajně viděl v čele „vytoužené Německé národní církve“.¹²³⁶

Dopis byl formulován místy velmi agresivně. Winter na jednom místě dokonce sáhl ke skryté hrozbě, když prohlásil, že to, co je nyní vyčítáno jemu, bylo před časem vyčítáno i Hilgenreinerovi. Winter, ač prý rovněž disponuje „bohatým materiálem“ k dějinám zhroucení sudetoněmeckého politického katolicismu, za jehož vůdce byl označován adresát dopisu, by prý nikdy tento materiál nepoužil „takto dogmatickým způsobem“.¹²³⁷

Dopis se i jinak nese v odlišném tónu od výše zmiňovaných textů. Důvod je očividný. Adresátem byl někdo, kdo Winterův vývoj sledoval v posledních více než dvaceti letech z blízkosti a byl hluboce zakořeněn v katolickém prostředí. Přesto zůstává základní apologetická struktura vzpomínky stejná. Zdůrazněny a vysvětlovány byly především ty pasáže, které se týkaly vztahu ke katolické církvi a teologické fakultě.

Odlišná byla především obhajoba katolického mládežnického hnutí Staffelstein, neboť jeho členové byli v článku označeni v „mnoha oblastech za radikální nácky“.¹²³⁸ Winter důrazně odmítl paušální odsudek a také nechtěl na sebe vzít odpovědnost za každého ze svých přátel z mládežnického spolku. Jmenoval pak tři členy Staffelsteinu a současně univerzitní učitele – Eugena Lemberga, Rudolfa Schreiberera a teologa Paula Sladeka, „kteří například byli dlouhodobě pronásledováni a utlačováni a těžce bojovali o živobytí“. Kromě toho by prý dokázal jmenovat členy Staffelsteinu, „kteří byli v koncentračním táboře a kteří tam zemřeli“.¹²³⁹

1235 Winter měl dopis při psaní publikované autobiografie k dispozici a ve dvou odstavcích jej i citoval. Viz WINTER: *Mein Leben*, s. 176. Zde je uveden záznam o rozhovoru s redaktorem *Freiheit*, že za článkem stál jistý Korger, který zpracoval Hilgenreinerovy informace.

1236 ÖSA, Archiv der Republik, BMU 4C1 Winter, *Freiheit*, č. 5, s. 7: *Noch einmal Eduard Winter*. Článek se zmiňoval o dříve publikovaném článku o E. Winterovi.

1237 BArch Berlin, DY 30/IV/11v2864, folio 8. Viz také WINTER, *Eduard: Mein Leben*, s. 176.

1238 Tím členem Staffelsteinu ve významných funkcích měl údajně být myšlen publicista a spisovatel Dr. Franz Lorenz (1901–1983), před rokem 1938 redaktor *Deutsche Presse*. WINTER: *Mein Leben*, s. 176. Lorenz v protektorátu působil přinejmenším nějaký čas jako redaktor oficiálního okupačního deníku *Die neue Zeit*.

1239 BArch Berlin, DY 30/IV/11v2864, folio 9.

Odtud se Winter vrátil k vlastní obraně. Koncentrační tábor hrozil i jemu samotnému, „jak spolehlivě věděl“, a také později po sloučení s Heydrichovou nadací si údajně nemohl být před gestapem jistý. Oni „přátelé z SS“, o nichž hovořil článek, prý věděli více než anonymní autor článku, že Winter byl „nespolehlivý, ba nebezpečný a dlouhodobě [vůči němu] zůstávali nedůvěřiví“. Stejně jako v dřívějších textech upozorňoval Winter i v dopise nevědomky na to, že jeho vazba k bezpečnostním orgánům nacionálněsocialistického režimu musela být více než jen občasná. Stručně ještě dodal, že s Heydrichovou nadací, která ostatně nebyla více než „čistě výzkumným ústavem“, a s jejím vedením měl prý jen málo společného.

Protože mluvil ke svému teologickému kolegovi, víc se už o Heydrichově nadaci vyjadřovat nepotřeboval. Veškeré své vysvětlovací úsilí zaměřil na odchod z Teologické na Filozofickou fakultu na podzim roku 1940, respektive na tvrzení článku, že Winter získal novou profesuru na Filozofické fakultě odměnou – trochu jako Jidáš za svou zradu – za údajné převedení katolické mládeže k nacismu. Proto Winter vysvětloval podrobněji: Již roku 1934 prý se rozhodl stát členem učitelského sboru Filozofické fakulty. Podniknout a podpořit toto rozhodnutí měl pražský profesor filozofie Oskar Kraus, který zemřel v emigraci, jak Winter neopomenul zmínit, a který se u Wintera podobně jako v případě vídeňského filozofa Franze Brentana obával střetu s katolickou církví. V pozdním podzimu 1940 byl prý postaven před volbu, zda přednášet na Filozofické nebo zůstat na Teologické fakultě. Zvolil první, „protože po těžkých vnitřních i vnějších bojích dospěl k přesvědčení, že pouze tak bude moci před sebou obstát jako mravní člověk“. Winter tedy tvrdil, že tak zvolil z důvodu eticko-morální odpovědnosti vůči sobě samému. Zdá se pak, že Winter chtěl naznačit, že hledal cestu mezi dvěma nepřátelskými světy. A opět jako by nepřímou či nevědomky naznačoval, že do všeho byla zapletena i nacionálněsocialistická bezpečnostní služba (SD). „Kruhy kolem SD prý jistě věřily, že skrze mne vytvoří odpadlictví od církve.“¹²⁴⁰ Winter jedním dechem dodával, že ve skutečnosti nevystoupil z katolické církve a že se držel zpátky ode všech antikřesťanských a protikatolických akcí režimu. Je prý jen čistou fantazií anonyma, že by bylo údajně jeho nadějí dosáhnout vedení v nějaké vysněné Německé národní církvi. Odmítl údajně i výzvu, aby se aktivně podílel na časopise německého pronacistického křesťanského hnutí. Winter prý viděl jen jediný úkol – vědu. Koncentroval se prý jen na dvě témata, jež se nadále týkala otázek dějin církve, křesťanské reformy a církevní unie. Prý jen tato koncentrace na vědu mu umožnila v pěti válečných letech napsat šest knih.

Ve druhé části dopisu Winter vysvětloval, nad čím se anonym velmi podívoval. Jak se Winter dostal z Prahy do Vídně tak rychle, a to dokonce na straně vítězů války? Winter nabízel jednoduché vysvětlení, které již z části známe. Vzepřel se „tajnému nařízení pro všechny ředitele ústavů“ (myslel jistě ústavy Heydrichovy

1240 Tamtéž.

nadace, ale její jméno nezmínil) a vydal se z Tyrolska po velikonočních svátcích koncem dubna 1945 zpátky na východ do Čech. Nepociťoval nejmenší provinění a chtěl řádně předat svůj seminář do českých rukou. Dodal, že legální povolení vycestovat do Rakouska obdržel proto, že se během války choval k Čechům loajálně a – jak do konce života tvrdošjně opakoval – že nebyl členem NSDAP. Snažil se tím naznačit, že žádné průtahy s vycestováním do Rakouska snad ani nemohly nastat. Odvolává se na děkana vídeňské Teologické fakulty, ve Vídni prý ihned nabízel pomocnou ruku bývalým teologickým kolegům. „Anonymovi nestačí,“ stěžoval si rozhorleně, „že jsem po tři měsíce těžce snášel utrpení mých krajanů, že jsem o všechno, ale o všechno přišel: domov, postavení, majetek, mou knihovnu, mé vědecké materiály, náročnou práci z posledního čtvrtstoletí. Musím být zcela zničen.“ Tím Winter uzavřel první část dopisu, v níž se vyjadřoval k nedávné minulosti. Na dalších, pro sledování utváření jedné konkrétní vzpomínky již méně zajímavých rádcích dopisu Winter odmítal nařčení ze svého nepřátelství vůči Rakousku odkazem na řadu svých knih, které se zabývaly právě dějinami rakouského myšlení.

Ačkoliv dopis ze všech tří dochovaných dokumentů přispěl k pozdější artikulaci vzpomínky nejméně, jeho velký přínos tkví v tom, že dovoluje nahlédnout, jakým způsobem se mohla formovat jiná alternativa Winterovy biografické apologie. Stačilo, aby se Winter byl nucen obracet ke katolíkům, a nikoliv k sovětským vojákům a k publiku v komunistických zemích. Tak byla argumentace, v níž se Winter morálně-etickou argumentací snažil co nejvíce distancovat od nepřátelství ke katolické církvi, později odstavena spíše do pozadí. Co ve struktuře artikulace vzpomínky zůstávalo trvale, byl počáteční strach z nacionálních socialistů, snaha udržet si morální osobní identitu v konfliktu s celibátem, nezáměrnost zapojení do nacistických vědeckých struktur, a především touha po vědecké činnosti.

Na závěr si dovolím jednu důležitou poznámku. Jak vnímavý čtenář jistě pochopil, hovořím-li o paměťovém jádru a o artikulované vzpomínce, nechci v žádném případě tvrdit, že si Winter na události let 1938–1945 nepamatoval taky jinak. Bezpochyby tomu tak bylo. Vzpomínka na rodinný život, na přátele, oblíbená místa, výlety a dovolené, nemoci a případné válečné strádání byla přirozeně ponechána stranou. Ale i bez ohledu na tyto soukromé prostory paměti člověk občas narazí při studiu Winterovy rozsáhlé pozůstalosti na pramen, jímž problesknou vzpomínky na různé podrobnosti, které nepatřily k sedimentované struktuře vzpomínky, byť by se k ní hodily. Z osobní paměti ani po mnoha letech nezmizely. Jakkoliv se celá vzpomínka trvale formovala kolem jádra vzpomínky a sedimentů, to, co mělo být sděleno veřejnosti, muselo souznít více méně (více než méně) s dlouhodobě formovaným osobním autorovým chápáním sebe sama. Vše, co se této harmonii vymykalo, bylo potlačeno nebo vyškrtáno, ne však zapomenuto. Svědčí o tom kromě přepisování vzpomínkových náčrtů také jeden Winterův koncept dopisu, adresovaný někdejšímu prvorepublikovému sociálnědemokratickému intelektuá-

lovi, poválečnému sudetoněmeckému politickému publicistovi a přednímu představiteli sudetoněmeckých vysídlenců v Bavorsku Emilu Franzelovi (1901–1976).¹²⁴¹ Winter se dotčeně ohrazoval, že Franzel publicisticky již poněkolidakáté připomínal temnou Winterovu nacistickou životní epizodu. Sám mu tedy připomněl, že on také nikde nevypráví, jak ho v roce 1944 potkal v Praze Na příkopech v policejní uniformě poté, co se Franzel vracel z národněpolitického školení pražských policistů.¹²⁴² Dopis svou existencí dokazuje, že artikulovaná vzpomínka byla především velkou apologetickou inscenací. Sám Winter jí myslím chtěl věřit a zřejmě také do značné míry uvěřil. Co jeho paměť „skutečně“ uchovávala, na to nepostačují nástroje žádné vědy, natož vědy historické.

Exkurz: podoba pozdní vzpomínky

Jaká byla výsledná podoba konkrétní artikulované vzpomínky na léta prožitá v nacionálněsocialistickém režimu? Myslím, že nejpřesnější (nechci říci, že úplnou nebo konečnou) podobu získala Winterova „vzpomínka“ na protektorát ve strojo-pise Fragmentů. Text, který o několik řádků níže následuje v mém překladu, tedy pochází odtud. Hlavním důvodem volby tohoto konkrétního textu před texty jinými je jeho hutnější a literárnější charakter. Autor takřka nepoužívá dlouhé citáty či parafráze dobových dokumentů. Kromě toho je text ve Fragmentech otevřenější než předchozí artikulace. Obsahuje i několik k paměťovému jádru nepatřících příhod a nepochybně tak úplněji vystihuje to, co zestárlý Winter, zbavený obav o svou vědeckou kariéru, o sobě a svém vztahu k režimu nacionálního socialismu chtěl sdělit budoucímu čtenáři. Jistě, v publikovaných pamětech se nachází k těm či oněm událostem často více podrobností (zvláště k těm, které měly svědčit o Winterově údajném šikanování nacionálněsocialistickým režimem). Všem pozdním autobiografickým textům ale zůstala společná atmosféra, kterou chtěl Winter navodit a již nejlépe vyjadřovala obtížně přeložitelná první část názvu příslušné kapitoly v publikované autobiografii: *Wagnis über dem Abgrund*. Na jiném místě použil Winter také přirovnání, v němž svůj život v nacistickém režimu připodobnil pohybu mezi křehkými vejci.¹²⁴³

Vybraná pasáž z Fragmentů nepostihuje celé období let 1938–1945. Je spíše koncentrovanou výpovědí o Winterově vztahu k nacionálnímu socialismu. Proto

1241 K Emilu Franzelovi (1901–1976) viz jeho paměti FRANZEL, Emil: *Gegen den Wind der Zeit. Erinnerungen eines Unbequemen*. München 1983.

1242 Tak je zachycena vzpomínka ve vyřazených pasážích publikované autobiografie. ABBAW, *Pozůstalost E. Wintera*, W 183, s. 231a, 231b.

1243 *Die Gefahr ahnte ich damals freilich nur. Es war das Gefühl über brüchiges Eis zu schreiten, dass in allen Fugen krachte. Jeder weitere Schritt konnte den Untergang bringen*. ABBAW, *Pozůstalost E. Wintera*, sg. W 183, přípravný rukopis publikované autobiografie.

jí bude předcházet ještě jiný úryvek. Z mnoha míst, shodných v podstatě s informacemi z publikované autobiografie, je nejzajímavější vyprávění z úvodního souvislého autobiografického vyprávění, z kapitoly, nazývané životní *kvintescencí*. V něm jsou léta života v nacistickém režimu vřazena do celkové autobiografické souvislosti jako zásadní, přelomové období Winterova života. Bylo to prý období skrytého odporu vůči nacistické ideologii skrze jeho historická zkoumání. A bylo to údajně také období, které mu umožnilo více se setkávat s ruskou problematikou a se sovětskou vědou, čímž se mu nezáměrně otevírala cesta k poválečnému rozhodnutí spolupracovat s představiteli sovětského okupačního režimu.

„Tyto [mé] knihy [z třicátých let]¹²⁴⁴ nebyly žádným doporučením pro nacistický režim. Právě v mém vztahu k [pojetí] národa [*Volkstum*], který zdá se NSDAP tolik zdůrazňovala, byl nepřemostitelný rozdíl. Usiloval jsem rozhodně o podporu německví v jazyce a kultuře, když jsem z iniciativy Německého kulturního svazu zakládal a podporoval německé školství především na Slovensku a v karpatské Ukrajině. Avšak právě tak, jako jsem ctil a pečoval o vlastní národ, vážil jsem si také slovanských národů, s nimiž jsme my Němci žili. To ale stálo v příkrém rozporu s rasistickým pojetím [národa] nacionálního socialismu, které jiné národy, především národy slovanské, považovali za méněcenné a odsouzené ke zničení.

Tak se mohlo stát, že český překlad mé knihy ‚Tisíc let duchovního zápasu‘ se mohl stát knihou českého odbojového hnutí, jak mi ještě počátkem roku 1961 potvrdila jedna z jeho vůdčích postav¹²⁴⁵; já jsem byl ale nacistickými mocipány navržen dvakrát, počátkem roku 1941 a na konci 1944 ke ‚zvláštnímu zacházení‘ [*Sonderbehandlung*], k uvržení do koncentračního tábora.

Knihy, které jsem v nacistickém období vydal, 1941 ‚Brentanova nová tvář boha‘, 1942 ‚Byzance a Řím v boji o Ukrajinu‘, 1943 ‚Josefinismus‘, 1944 ‚Proces s Bolzanem‘, mají dodnes svou platnost a byly nakonec mým podzemním vyrovnáním se s mocnými.¹²⁴⁶ Především Bolzanovo myšlení, kterému jsem podlehl, stálo v diametrálním protikladu k nacionálnímu socialismu, jak jednoznačně dokládá má [studie] ‚Bolzanova etnoetika‘, kterou jsem uveřejnil jako svůj duchovní testament v roce 1977. Život mi zachránil pouze můj tehdejší spor s římskokatolickou církví, k němuž jsem dospěl jako katolický kněz, který se odhodlal porušit celibátní slib a oženil se.

Již v nacistické době jsem měl možnost v neposlední řadě při přátelských setkáních se sovětskou inteligencí, která sloužila v Heydrichově nadaci jako výzkumný objekt

1244 Winter myslel konkrétně své studie o Antonu Güntherovi, Bernardu Bolzanovi, českých kořenech *devotio moderna*, a syntézu náboženského myšlení v českých zemích z roku 1938. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 11.

1245 Tím Winter myslel rozhovor s Čestmírem Amortem, jak o tom svědčí i samostatná kapitola o desítky stran dále, kde je Amort přímo jmenován. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 88–89.

1246 Jde o pokus o doslovný překlad výrazu *untergrundige Auseinandersetzung mit den Machthabern*, přičemž *untergrundige* bylo nepochybně zamýšleno ve významu podzemní ilegální a protirežimní.

[sic!], dozvědět se více o Sovětském svazu. Sověští učenci byli překvapeni nacistickou armádou v Kislovodsku na úpatí Kavkazu, kam byli evakuováni. Jejich pochopitelně velmi opatrná vyjádření mi ale dala představu o tom, jak velká vážnost k vědě panovala v Sovětském svazu, a nechávala tušit mocné úspěchy jejího bádání. Již ve třicátých letech jsem s velkou pozorností a rostoucím zájmem četl měsíční zprávy sovětské Akademie věd, které ležely v profesorské čítárně pražské univerzitní knihovny. Výpovědi sovětských profesorů se vzájemně doplňovaly s těmito dříve studovanými měsíčními zprávami. Do pražské vědecké nadace, která po Heydrichově smrti byla po něm pojmenována, jsem byl se svým univerzitním seminářem vtlačen společně s historickým ústavem v roce 1939 zrušené české univerzity¹²⁴⁷, aby má činnost mohla být lépe sledována. Využil jsem tohoto již tak obtížného postavení, abych si podle svého zvyku v osobních stycích se sovětskými profesory, zajatými ve válce, udělal obraz o Sovětském svazu, který byl nakonec velmi pozitivní. Proto jsem se v dubnu 1945 vrátil do Čech přes všechny zákazy a hrozby z Tyrolska, kde jsem zanechal manželku a děti.

A skutečně, prožil jsem v květnu a v červenci 1945 v přátelském styku s vojáky Rudé armády druhý duchovní zlom.¹²⁴⁸

Zde končí pro naše téma zajímavé pasáže z *kvinteseence*, v níž se Winter vypořádal s léty 1938–1945 rychle, aby pokračoval výkladem svého duchovního vývoje k socialistickému internacionalismu, k onomu „vykoupení z nacionální křeče“.

Na tyto celkové úvahy o důležitosti válečného období pro biografický vývoj navazuje překlad větší části kapitoly, nazvané přímo „Můj vztah k nacionálnímu socialismu“.¹²⁴⁹ Než ponechám tento pozoruhodný, ze všech Winterových „vzpomínek“ na nacismus nejotevřenější text promluvit sám za sebe, dovoluji si poslední poznámku. Jak si již čtenář jistě všiml, psal-li Winter o ideologii nacionálního socialismu, bylo to většinou v jejím poměru ke jeho pojetí soužití národů. Zdá se, že za stěžejní komponentu nacismu považoval nenávislný nacionalistický střet mezi německými a slovanskými národy. Naopak nacistický antisemitismus a genocida židů v jeho „vzpomínce“ nehrála dosud žádnou roli, ačkoliv právě v tomto textu se ukazuje, že i tyto elementy, které považujeme za stěžejní ideologické elementy nacismu, vnímal a dokázal reflektovat. Avšak jen minimálně, skoro mimochodem, jako by se ho vlastně netýkaly...

1247 Winter tady svou pozici srovnával s údělem české vědy po zavření vysokých škol v roce 1939. Patrně omylem přitom tvrdil, že do Heydrichovy nadace byl včleněn univerzitní Historický seminář. Ve skutečnosti tam byl začleněn tzv. Historický ústav v Praze, tedy prvorepublikový Československý státní historický ústav.

1248 ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, strojepis Geschichte meines religiösen und wissenschaftlichen Denkens in Fragmenten, s. 11–12.

1249 BBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 90–103.

„Jaký byl ale ve skutečnosti můj vztah k nacionálnímu socialismu? Okolnost, že jsem se v říjnu 1940 vzdal své činnosti na Teologické fakultě, v říjnu 1941 krátce před Heydrichovým příchodem do Prahy jsem obdržel profesuru na říšské Německé Karlově univerzitě v Praze, jak tehdy znělo její označení, působil na ní až do hořkého konce 1945, ba dokonce že jsem byl se svým ústavem včleněn do vědecké nadace, pojmenované nakonec po zavražděném Heydrichovi, [tato okolnost] jako by vypovídala o úzkém vztahu k nacionálnímu socialismu.

Ve skutečnosti jsem ale byl již díky svému vztahu ke slovanským národům, především k českému, rozhodným odpůrcem nacionálního socialismu, což bylo také nacistické straně naprosto jasné. Tím nejlepším dokladem bylo, že jsem od státu ani strany nikdy neobdržel žádné vyznamenání nebo pochvalu. Můj vztah k nacionálnímu socialismu je zřejmý také z toho, že jsem nikdy nebyl členem strany, ani jsem nepatřil k žádnému nacionálněsocialistickému uskupení. Naproti tomu, jak mi později sdělili čeští zpracovatelé nacionálněsocialistických dokumentů, byl přinejmenším dvakrát vysloven požadavek, aby na mě bylo uvaleno rozhodnutí o „zvláštním zacházení“ [*Sonderbehandlung*], tedy že mám být uvržen do koncentračního tábora. Tak ‚dobře‘ o mně smýšlely směrodatné stranické kruhy. Zřejmě se z hlediska strany nezdálo oportunní, abych byl ponechán ke „ztroskotání na Petrově skále“. Tak mě podezíravě sledovali, se skřípěním zubů trpěli a marně se [mě] pokoušeli zneužít.

Samozřejmě že se v roce 1939 po obsazení Prahy objevila otázka, zdali bych při svém smýšlení neměl raději ‚Třetí říši‘ opustit. Dr. [Georg] Katkov, vědecký sekretář Brentanovy společnosti, jejíž členem jsem byl rovněž, mě počátkem roku 1939 [sic] po třídením ostrém výslechu na gestapu naléhavě nabádal, abych emigroval, protože při velmi tvrdém dotazování často padalo mé jméno. Avšak pro rozhodnutí zůstat mě napadaly podobné myšlenky jako ty, které s cílem posílit jeho odvalu zůstat přednesl Max Planck Heisenbergovi, jak o tom tento vypráví v autobiografii: aby bylo v zemi zachováno co nejvíce pravého vědeckého potenciálu.¹²⁵⁰

Přírozeně se nacionálněsocialistická strana pokoušela také mne zapřáhnout do svých záměrů. Avšak pamatuji si pouze na několik málo takových pokusů, které jsem vykonal všechny tak, že jsem již na příště nebyl žádaným. Tak jsem jednou obdržel úkol přednášet v rámci kurzu protektorátní mládeže o českých dějinách. Po letech mi jeden z účastníků o svém dojmu z přednášky napsal, že jsem ho svou přednáškou velmi posílil v jeho češství. Cestou domů jsem se před důstojníkem SD, který mne doprovázel, vyjádřil o dobrém dojmu, jímž na mne účastníci kurzu zapůsobili. Pouze na mne zavrčel: ‚Všichni přijdou do kýble.‘ Pamatuji se, jako by to bylo dnes, jak mne tato stupidní krutost pobouřila.

Pak jsem musel doprovázet ředitele Heydrichovy nadace Beyera jednou do Poznaně v Polsku a jednou do Bad Tölz v Horním Bavorsku. Z polského pobytu si pamatuji, jak

1250 Odkaz na atomového fyzika Wernera von Heisenberga (1901–1976) se objevuje poprvé až v sedmdesátých letech při přípravě Winterovy publikované autobiografie. Heisenberg byl kritizován za příliš málo odvahy kriticky vystoupit vůči režimu a raději s nacistickým režimem spolupracovat.

mě vyděsil pohled na tramvaj. Dva tramvajové vozy s nápisem ‚pouze pro Němce‘ jely prázdné, třetí vůz byl přeplněn Poláky, z nichž kvůli tomu mnozí vůbec nemohli nastoupit. Ještě trýznivější pohled pro mě byl pohled na židy, kteří v policejním presidiu, kam jsem se musel dostavit kvůli pasové záležitosti, museli čekat na záchodě čelem ke zdi, než byli povoláni k výslechu. Tato nesmyslná, systematická, a proto tak nesnesitelná krutost mě přiváděla přímo k fyzické nemoci. V Tölz jsem dostal od Beyera úkol přednášet junkerům zbraní SS o ruské ortodoxní církvi. Byl konec roku 1944. Z celé Evropy byli ke zbraním SS více nebo méně nuceni vstupovat mladí lidé. ‚Třetí říše‘ již sténala ve všech částech. Zasáhl mě hluboký soucit s těmito na smrt odsouzenými lidmi. Pojal jsem přednášku stejně jako v případě protektorátní mládeže,¹²⁵¹ takže už jsem na podobných školicích kurzech nemusel jako přednášející vystupovat.

Nejpodivnější setkání jsem zažil s jedním Sturmbannführerem SS z bezpečnostní služby (SD). Když jsem v roce 1940 odešel z mé teologické katedry, obdržel jsem počátkem roku 1941 na univerzitní adresu lístek, v němž mi popřál mnoho štěstí k tomuto kroku a vyjádřil přání seznámit se se mnou. Bylo mi od začátku jasné, že byl na mne – jak se říkalo – nasazen. Představil se jako druh v osudu, také on byl katolickým duchovním kdesi v Bavorsku, avšak vystoupil z církve a nyní proti ní z nacionálněsocialistického přesvědčení bojuje. Měl mi být takřkajíc vzorem, který mi ukáže další cestu. Ale to bylo naprosté neporozumění mému snažení a zájmům. Neopustil jsem Teologickou fakultu kvůli nacionálněsocialistickému světonázoru, ale s ohledem na mou ženu, která čekala mé dítě, z původního křesťanského smýšlení. ‚Radostná novina‘¹²⁵² se mi zdála hrubě poničena kuriálně řízeným, bezcitným systémem právní a mocenské církve. Tomuto člověku vděčím za studijní cestu na západní Ukrajinu počátkem roku 1942, která byla velmi poučná. Velmi brzy jsem pochopil význam ekumenické ideje, neboť od procesu sjednocení západní a východní církve jsem očekával pronikavou církevní reformu. Tento názor jsem si ještě posílil církevněhistorickými studiemi. Ukrajina ale byla předním bojištěm západní a východní církve. Vylíčit tento zápas v širokých obrysech bylo tudíž důležitým úkolem. Roku 1940 jsem dokončil rukopis knihy ‚Byzanc a Řím v zápase o Ukrajinu‘ a ten od té doby ležel v nakladatelství Verlag Harrasowitz v Lipsku. Poté, co ale byla má kniha ‚Tisíc let duchovního zápasu v sudetském prostoru‘ (Salzburg 1938) odmítnuta nacistickou Říšskou komorou spisovatelů jako říši nepřátelská, byli v Berlíně k mé produkci navýsost nedůvěřiví. Nedůvěra těchto kruhů vůči mé nové knize byla také veskrze oprávněná, neboť jsem k východní církvi a východoevropským národům přistupoval s nejvyšší úctou a odmítal jsem rozhodně domyšlivou ideologii Západu a její vyhocení vůči slovanskému Východu. Z kulturní hranice se mi jediným odpovídajícím postojem zdála být rovnost a pravá vzájemnost Východu se Západem. Zmíněný pracovník SD věřil ve svém nepřátelství vůči Římu, že v mém rukopisu vyčetl protiřímský afekt, a já jsem se v jeho očích stal vědeckým exponentem pro církevní otázky východ-

1251 BBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 93, Winter zmínil u protektorátní mládeže rok 1939.

1252 *Frohe Botschaft* – evangelium.

ní Evropy. Tomu pojetí pravděpodobně vděčím také za pamětihodnou studijní cestu do Lembergu [Lvov] počátkem roku 1942. Již příjezd do města mnou hluboce otřásl. Čekárna, kterou ti nemnozí cestující z Berlína museli projít, byla hlava na hlavě přeplněna Ukrajinci, kteří čekali na vlaky nebo se chtěli ohrát, protože pro ně nebyl materiál na otop. Nádražní policista prorazil touto lidskou zdí v pravém slova smyslu uličku. Ukrajínští unionističtí duchovní mě přijali rezervovaně, viděli přece ve mně nacistu z Berlína, jejichž nepřátelství po několika měsících okupace poznali již dostatečně. Můj starý přítel Dr. G. Kostelnik, jemuž jsem stál názorově nejbližší díky kritice Říma a uznání rusko-ortodoxní církve, se nechal zapřít. Ovšem starý, nemocný metropolita A[ndrej] Šeptyckyj¹²⁵³ mě musel přijmout. Jeho daleko sahající naděje na samostatnost Ukrajiny po příjezdu německých vojsk se zhroutily. Naopak, ukrajinské kulturní vymoženosti, které Sovětský svaz v krátkém čase vytvořil, jako především ukrajinská univerzita a další ukrajinská kulturní zařízení, byly nacisty pozavírány. O nějaké politické samostatnosti Ukrajiny již vůbec nebyla řeč a všichni, kteří ji chtěli iniciovat, byli buď zatčeni, nebo stáli jako A. Šeptyckyj pod policejním dohledem. Dokonce krásná ukrajinská muzea a vědecká Ševčenkova akademie, kterou jsem v roce 1927 mohl obdivovat, byla nacisty uzavřena. Pod tímto těžkým osudem, na němž byl A. Šeptyckyj sám nemálo vinen svým antisovětským a svým očekáváním od Hitlera, se metropolita zcela zhroutil. Ve své zprávě jsem bez příkras vylíčil tuto, jak jsem naivně věřil, pro Německo katastrofální kulturně-politickou situaci.¹²⁵⁴ Důsledkem bylo, že jsem k takovým informačním cestám již nebyl přizván. Příslušník SD, který mě na studijní cestu navrhl, utrpěl patrně mou zprávou ztrátu na prestiži a byl odvelen na východní frontu.

Počátkem roku 1944 se však náhle u mě znovu vynořil a vzal mě jako překladatele na cestu do ruského ortodoxního kláštera Vladimirova v Dukelském průsmyku v Karpatech. Byla to dobrodružná cesta přes Slovensko, které bylo již připraveno k povstání. Od Bartenfeldu [Bardějova] na východním Slovensku se muselo již jít přesky. Velkolepá krajina v předjarní náladě byla v příkrém kontrastu s burácením kanónů, které již bylo v dále slyšet. Klášter ležel vysoko v průsmyku. Obydlí a strava mnichů byla více než primitivní. Mniši byli veskrze bývalí carští důstojníci. Zpod kuten jim čouhaly vojenské boty. Klášter byl centrem církevní politické reakce. Po léta zde byla sepisována odpovídající církevní literatura a pašována do Sovětského svazu. Archimandrit kláštera a mniši se během mnoho dní trvajících rozhovorů nezdrželi hořce štiplavé kritiky vůči celému postupu Hitlerova Německa ve východní Evropě. Činilo mi potěšení, když jsem tuto kritiku příslušníkovi SD doslova překládal, neboť rozhořčení nad tak nabubřelým barbarstvím vůči národu a kultuře, které se vzpíralo reálnému chápání, docela odpovídalo mému názoru. Rozhovory v karpatském průsmyku vyjevily děsivou bilanci, idiotskou, zabeďněně systematickou kulturní a církevní propagandu ve východní Evropě. Tomu

1253 V textu je Seplyckyj, avšak jistě se jedná o významného lvovského metropolitu a hlavu řeckokatolické církve na Ukrajině Andreje Šeptyckého (1865–1944).

1254 Zprávu se mi nepodařilo dohledat.

odpovídalo i výhružně odmítavé chování mnichů vůči příslušníkovi SD. Mniši velmi brzy po rozhovorech opustili klášter a protloukali se nakonec až do USA, kde znovu obnovili klášterní život v New Yorku. Pamatuji si jen, jak odlehčeně se mi z hor sestupovalo dolů do údolí. Příslušník SD byl odpovídajícím způsobem sklíčen. Nemohu vědět, do jaké šíře předložil v Berlíně mé překlady rozhovorů, ale myslím, že se držel zpátky, aby při tom znovu nepřišel k újmě. Na zpáteční cestě přes Slovensko jsem poprvé slyšel o Osvětimi, ležící na druhé straně Karpat, denně tam odjížděly vlaky lidí, kteří se tam ztráceli. Byl jsem rád, když jsem se ve Vídni mohl v ponuré náladě zániku s příslušníkem SD rozloučit.

Ještě několik slov o mé činnosti v takzvané Heydrichově nadaci. Nacistická strana budovala systematicky, obzvláště na obsazených územích, takzvané vědecké nadace, které se měly zabývat zkoumáním kultury, jazyka a dějin okupovaných území v nacionálněsocialistickém smyslu. V těchto nadacích byly shromážděny všechny existující vědecké instituce, pokud se zdály být vhodnými ke službě hlavnímu úkolu. Takové instituce byly také v Krakově, dokonce ve Vídni, pokud jsem se dozvěděl z pozdějších archivních studií. Dějiny celé sítě těchto vědeckých nadací v souhrnu a souvislostech ještě nebyly napsány. Já osobně jsem přirozeně neměl nic do činění s řízením nadace a tak jsem také tenkrát nic nevěděl o Krakovu, Vídni. Ale vedení zřejmě doufalo, že mě může s ohledem na Protektorát Čechy a Morava a od června 1941 s ohledem na přepadení SSSR potřebovat jako znalce dějin myšlení v Evropě se zvláštním zaměřením k východní Evropě. Možná jsem vůbec druhému důvodu mohl děkovat za jmenování profesorem Filozofické fakulty pražské univerzity. K profesuře příslušející můj ústav byl proto od počátku přiřazen k vědecké nadaci. Jako první asistentku jsem obdržel slečnu [Helene] Facht, členku strany, eventuálně jako tu, která na mě měla dohlížet, která se ovšem pak sama zapojila do mých výzkumných plánů, a ještě v roce 1946 mi písemně potvrdila, s jakým narůstajícím odporem a znechucením musela konstatovat, že mé práce byly vedením nadace kontrolovány a také falšovány. To platilo především pro články, které jsem musel psát pro časopis *Böhmen und Mähren* a které se zabývaly politickým romantismem Čechů. Má láska platila revolučním demokratům, především K. Havlíčkovi z Bolzanovy školy.

Mému ústavu byla přidělena jedna místnost ve šlechtickém paláci na Malé Straně v Praze, v bývalém francouzském velvyslanectví. Panem domácím byl baltský Němec profesor [Rudolf] Hippus, který řídil velký Ústav psychologie národů.¹²⁵⁵ Zkoumal tam pomocí vlastních vynalezených aparátů sovětské válečné zajatce nebo dezertéry a věřil, jak jsem mu ironicky říkával, že může automaticky dokázat méněcennost Východu. Ve své fantasmagorii byl spřízněný s vedoucím H. J. Beyerem, který své vědecké oprávnění k řízení pražské Heydrichovy nadace, jak byla po Heydrichově násilné smrti instituce pojmenována, vděčil knize, jež se snažila dokázat neexistenci polského národa. Beyer býval dříve evangelickým teologem, po roce 1933 ale vstoupil do SS. Kvůli svému

1255 Hippus neřídil vlastní ústav, ale jeho ústav byl společný s H. J. Beyerem.

zdvojeném protiřímském afektu a nacionálněsocialistickému světonázoru přehlížel reformněkatolické založení svých prací o josefinismu, o Bolzanovi. Můj narůstající hněv [Ingrimm] vůči romantickému nacionalismu, o němž mi bylo stále jasnější, že nacionální socialismus je pouze jeho zhoubnou odnoží, [Beyer] odpovídajícím způsobem korigoval [a] strpěl, pokud byl namířen proti českému romantickému nacionalismu, ačkoliv ho přece musela varovat má zdůrazňovaná záliba k osvícenství a ranému humanismu, především k mému signálnímu světlu Bernardovi Bolzanovi.

Má horlivá ediční činnost, trpěná Beyerem, byla přirozeně nápadná a nacionálněsocialistické stranické kruhy ji sledovaly se stále větší nevolí. Beyer proto musel počátkem roku 1944 nakladatelství Rohrer v Brně sdělit, že mé práce musí být načas stornovány, jak mi po urgencích důvěrně sdělil šéfredaktor nakladatelství. Horší ovšem bylo, což jsem tehdy nevěděl, že prof. Dr. [Theodor] Oberländer¹²⁵⁶ napadá Beyera, že v Heydrichově nadaci něco takového připustil, navrhuje uvalit na mne ještě v listopadu 1944 šéfovi tajné policie [Ernestu] Kaltenbrunnerovi „zvláštní zacházení“, tzn. koncentrační tábor, aby s tímto strašidlem [tzn. Winterem] skoncoval, jak mi sdělil na základě studia nacionálněsocialistických protektorátních dokumentů český historik Č[estmír] Amort počátkem roku 1961.

Takto jsem mohl [...] ¹²⁵⁷ publikovat pod jeho [Beyerovou] egidou v roce 1943 ‚Josefinismus‘ a v roce 1944 ‚Proces s Bolzanem‘. [...] ¹²⁵⁸

Snažil jsem se, abych nemusel být přespříliš často v Praze; neboť na univerzitě a v ústavu to [co se tam odehrávalo] pro mě byly pouze nezajímavé a nevýznamné maličkosti [Chosen] ¹²⁵⁹, jak jsem si to pojmenoval. Při mé lásce k pravdě a mé impulsivnosti jsem byl neustále v nebezpečí. Jak špatně to kupříkladu pro mě mohlo dopadnout, kdyby mě bývalo denunciovalo vedení českého Historického ústavu kvůli varování před profesorem Zatschekem, který měl blízko k bezpečnostní službě (SD). V Liběchově jsem měl velkou odbornou knihovnu, která mě učinila z velké části nezávislým na pražských knihovnách. Na dlouhých procházkách v okolí Liběchova, bohatém na lesy, jsem se ze sebe snažil vyvandrovat skličující starost o budoucnost. K tomu přibyl hluboce utěšující rodinný život, který mě povznášel. Právě mezi léty 1941–1945 jsem v Liběchově hodně

1256 Theodor Oberländer (1905–1998), profesor agrárních věd v době německé okupace na univerzitě v Praze, nacistický expert na východní otázky s podílem na teroru na Ukrajině, v letech 1953–1960 ministr spolkové republiky pro otázky vysídlenců, utečenců a válečně poškozených. Odstoupil v roce 1960 po té, co byl v NDR odsouzen za podíl na válečných zločinech. Soud, který prokázal tuto jeho účast, však východoněmeckému režimu sloužil k propagandistickému boji proti revanšismu nadále údajně fašistické SRN.

1257 Vynecháno sdělení o již zmiňované knize z roku 1942.

1258 Vypuštěn zbytek odstavce a další dva odstavce, které se již známým způsobem věnují dvěma asistentům z Winterova ústavu Heydrichovy nadace, Sojákovi a Hrabynovi. BBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 545, s. 99–100.

1259 Winter použil slovo *Chosen*, které je plurálem ke slovu *die Chose*, „věci“, pocházející z francouzského slova *la chose*.

pracoval a napsal jsem svá hlavní díla, jako byl ‚Josefinismus‘, nebo je v duchu zeširoka rozvrhl jako [později vydanou třídílnou knihu] ‚Rusko a papežství‘.

Svůj malý vůz Tatra jsem přenechal v roce 1938 jednomu mladému příteli ze ‚Staffelsteinu‘, který jej jako veterinář potřeboval naléhavěji, a jezdil jsem, když bylo nutné, z Liběchova do Prahy a zpět železnicí. Díky těmto cestám jsem zůstával v kontaktu s českým obyvatelstvem, od něhož jsem mohl nejlépe určovat míru potápění Třetí říše. Tak mi byla Čechy zářícími štěstím během cesty do Prahy sdělena porážka německé armády u Stalingradu v roce 1943. Osobně mi byl konec jasný již v listopadu 1941. Přesto byla nutná nejvyšší opatrnost, neboť každé nepromyšlené slovo mohlo znamenat smrt. ‚Kéž mě němým pánbůh učiní, abych se nedostal do Dachau.‘ Dokonce jsem přestal vést deníkové záznamy a dopisy jsem spálil. Zachovaly se pouze některé dopisy mé ženě do Tyrolska z pozdního podzimu roku 1944, [kde žena] zůstala na podzim 1944 se třemi dětmi o něco déle.

Jak paradoxně protichůdná byla má pozice v nacistické éře, ukazuje diskrepance mezi vnějškovým zdáním a vnitřním bytím. Ne-němcům jsem se jevil jako ten, kdo patří k panské rase, a jako mocný univerzitní profesor. Takový názor měl především Ukrajinec Hrabyna, který mě považoval za poloboha, jenž každodenně obcuje s bohy, především s Hitlerem samotným. Tak také o mně později musel vypovídat, což mu přirozeně nikdo nevěřil.¹²⁶⁰

Ačkoliv čeští přátelé nebyli až takto naivní, přesto byli i oni nějak podobně přesvědčeni o mém vlivu. Po obsazení Prahy v roce 1939 mě například ihned žádal hvězdný profesor ČSR, profesor J. B. Kozák,¹²⁶¹ o doporučující dopis. Stál [názorově] velmi blízko E[dvardu] Benešovi a se mnou byl spřátelen jako člen Brentanovy společnosti. V mém tehdejší postavení, kdy jsem sám bojoval o existenci, jsem vyhověl jeho žádosti s ironickou rozhodností.¹²⁶²

V roce 1941 se na mne obrátili žena a syn B[ohumila] Bydžovského,¹²⁶³ předsedy Královské české společnosti nauk, jejímž členem jsem byl také, abych se pokusil prosadit propuštění jejich otce a manžela z vazebního tábora. Byl držen ve vazbě jako rodinný příslušník [*in Sippenhaft*] kvůli synovi, který v Anglii agitoval proti ‚Třetí říši‘. B. Bydžovský byl mezinárodně uznávaný matematik. Zdůraznil jsem řediteli Heydrichovy nadace Beyerovi, jaké škody takový postup napáchá v celém vědeckém světě. Po propuštění jsem od Bydžovského obdržel vřelý děkovaný dopis, neboť věřil, že za své propuštění vděčí mé intervenci. Když jsem pak v roce 1945 prosil o podporu, neobdržel jsem ani

1260 Dosud není známa žádná Hrabynova výpověď o E. Winterovi (snad v ruských archivech?). Nicméně z textu je zřejmé, že Winter se domníval, že část informací pochází právě od Hrabyny, a proto se snažil jeho výpověď zlehčit.

1261 Jan Blahoslav Kozák (1888–1974), český filozof a evangelický kněz, který v roce 1939 emigroval z protektorátu do USA.

1262 Jak Winter reagoval, se dosud nepodařilo zjistit.

1263 Bohumil Bydžovský (1880–1969).

odpověď. V jubilejním roce 1947/1948¹²⁶⁴ se Bydžovský stal rektorem české Karlovy univerzity. Rozpačitě se díval jinam, když mne, tehdy ovšem ještě nepozvaného, zahlédl mezi hosty [oslav].

Největší obtíží pro mne byla intervence, kterou si pro svého syna úpěnlivě vyžádal [Martin] Jašek,¹²⁶⁵ sekretář Bolzanovy komise při Královské české společnosti nauk, jejíž členem jsem byl od roku 1934. Jeho syn měl vysoké místo v pražském Policejním presidiu, ale byl odsouzen jako agent USA a SSSR k trestu smrti. Beznaděj jeho otce a matky byla nekonečná a já jsem věřil, že se musím pokusit – v duchu Bolzanově – o to nejkrajnější. Přes mou vlastní labilní pozici jsem tedy šel do lvího doupěte ke generálnímu státnímu prokurátorovi v Praze, který navrhoval rozsudek. Jeho jméno mi již vypadlo z paměti. Přijal mne, avšak jakmile vyslechl mou přímluvu, byl velmi rozhořčený a chtěl mne ihned zatknout, byl ale očividně tak odzbrojen mou naivitou, že mne po právním poučení a s přísným varováním nechal jít.

Toto jsou pouze některé vzpomínky z této doby, které mi zůstaly, zpřítomňované díky dopisům, nacházejícím se dosud v mém vlastnictví.¹²⁶⁶ Opravdu dobře ale osvětlují rozpolcenou labilitu mé tehdejší pozice. Můj šestý smysl mne varoval a nabádal k nejvyšší opatrnosti. Byl to pocit, jako když se překračuje křehké vejce, které se láme ve všech prasklinách. Stále se v Praze proti mně něco připravovalo, a ještě v roce 1948 mně vyprávěla v Halle Anna Witteová, která byla sekretářkou na Filozofické fakultě v letech 1941–1945, jak mnoho se o mne obávala po všech rozhovorech, které se o mně vedly na děkanátu. Zde hrál nejvlivnější roli historik hudby [Gustav] Becking. A ten byl, jako důvěrník bezpečnostní služby (SD), která dohlížela nad nacionálněsocialistickou integritou, nebezpečný nepřítel. Byly to tedy více než jen nezajímavé maličkosti [*Chosen*].“

1264 Bydžovský byl rektorem Karlovy univerzity v roce 1946/1947 a pak také v roce 1947/1948, když po únoru 1948 nuceně odstoupil rektor Karel Engliš.

1265 Martin Jašek (1879–1945), středoškolský profesor a matematik.

1266 Dopisy, týkající se Kozáka, Bydžovského i Jaška jsou součástí tzv. „obzvláště důležité“ složky (popis E. Winter) v Berlínské pozůstalosti. ABBAW, Pozůstalost E. Wintera, W 158. Bližší okolnosti toho, co Winter popisuje, bude ještě v dalším zmíněny nebo je bude muset ověřit další výzkum.